

Tohtori

Biblia-taidoksi

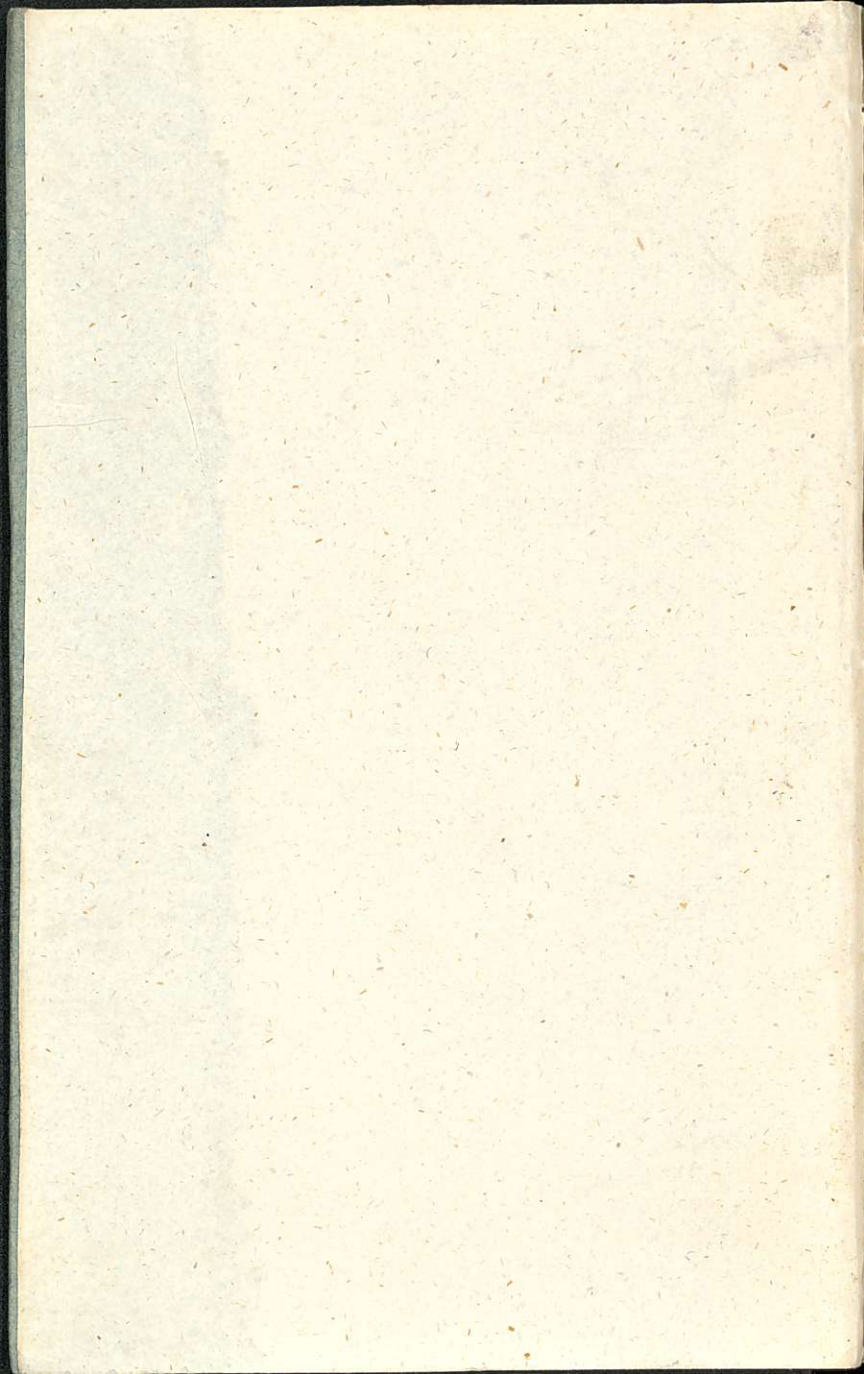
ja tuntemiseksi

Evangelisen-Lutherilaisen kirkon

Uskontunnustus

Kirjoja.

Hämeenlinnassa,
painettu G. Nordenfjörnan'illa, vuonna 1850.

Tohto

Biblia-taidoksi

ja tuntemiseksi

Evangelisen-Lutherilaisen kirkon

Uskontunnustus

Kirjoja.

Ruotsiksi laitteleva Tohtori C. F. W. Clemen' kirjasta:
"Hülfskenntnissen für den christlichen Religions-
unterricht," josta

Suomentanut

O. E. [Andersfelt]

Hämeenlinnassa,
painettu G. Nordenswan'ilta, vuonna 1850.

Painajan kulutuksella.

Gillas till tryckning. Åbo Domkapitel den 42:te Junii 1850.

På befallning:

G. W. Malmström.

Alku-Johdatus.

Biblia eli Pyhä Raamattu on kokous kirjoja, kirjoitetut pyhiltä ja hurškailta miehiltä, Jumalan Hengen innosta.

Biblia on Grekalainen sana, joka merkitsee kirjoja. Tämän nimensä on se saanut siitä, että siinä on monta kirjaa yhdistetyinä, jotka yhteensä ovat yksi ainoa, se ankarin kaifista kirjoista. Sitä kutsutaan myös Pyhäksi Raamatuksi ja Jumalan Sanaksi, sillä pyhä on sen alkuperäisyys — Jumala itse; pyhä sen sisältö — se Jumalalta ihmiselle sanassa annettu ilmeitys itsestään ja suhteestaan maailmata kohtaan; pyhä sen tarkoitus — ihmisjuun pelastus ja autuus. Se on taidonlähde jokaisen ihmisen uskolle, opille ja elämälle.

Bibliassa on kaksi pääosaa: 1) Vanha Testamentti, sisältävä ne kirjat, jotka ovat kirjoitetut ennen Kristuksen näkymäistä oloa maan päällä; 2) Uusi Testamentti, ne sen jälkeen kirjoitetut pyhät tietokirjat. Nämä kirjat ovat eri ajoilla kirjoitetut ja erinäisiltä kirjoittajilta. Vanhin niistä kirjoitettiin noin 1500 vuotta ennen ja nuorin noin 100 vuotta jälkeen Kristuksen syntymää. Vanhan testamentin kirjoittajat mainitaan sillä yhteisellä nimityksellä Propheetat, ja uuden testamentin kutsutaan Evangelistaiksi ja Apostoleiksi.

Testamentti merkitsee oikeimmin yksi selitys, mitenkä jonkun kuoleman jälkeen hänen omaisuutta käytetään; mutta bibliallisessa tarkoituksessa merkitsee tämä sana Liittoa. Biblia asettaa siis edes kaksi liittoa, jotka Jumala on ikäänkuin tehnyt ihmisten kanssa: vanha testamentti

liitto Judalaisten kanssa Ia'in kautta, ja uusi testamentti liitto ihmiskunnan kanssa armon kautta Jesuksessa Kristuksessa.

Vanhan testamentin kirjat jaetaan 1) Kanonisiin, jotka Judalaisilta yleisesti tunnustettiin Jumalan innoista kirjoitetuiksi ja sillä perustuksella saivat sin heidän kanon'issa eli luettelossa semmoisia kirjoituksia, joita jumalaisen alkuperäisyydensä tähden piti noustatettaa kaavana ja virona heidän uskollensa, opillensa ja elämällensä; — ja 2) Apokrypha'siin, jotka ei pidetty jumalaisesta alkuperäisyydestä ja siis eivät saaneet sijn heidän kanon'issa. Samaten jaotettiin ennen uuden testamentin kirjat: 1) Väitettömiin, joiden avioinen alkuperäisyys yleisesti ensimmäisiltä kristityiltä seurakunnilta tunnustettiin; ja 2) Väitettäviin, joiden avioisesta alkuperäisyydestä arvelut oli erilaiset. Mutta, kuin nyt on ilmi saatu, että kaikki uuden testamentin kirjat ovat kirjoitetut niiltä, joidenka nimet niillä on ja sillä ajalla, kuin he itse osoittawat, on tämä jaos tarwittamaton ja tarwaton.

Biblian kirjat ovat seuraawat 80:

I. Vanha Testamentti:

1) Kanon'iset Kirjat:

1—5. Moosen Kirja.	16. Nehemian Kirja.
6. Josuan Kirja.	17. Estherin Kirja.
7. Tuomarein Kirja.	18. Jobin Kirja.
8. Ruthin Kirja.	19. Psaltari.
9, 10. Rafs Samuelin Kirja.	20. Salomonin Sananlaskut.
11, 12. Rafs Kuningasten Kirja.	21. Salomonin Saarnaaja.
13, 14. Rafs Mika Kirja.	22. Salomonin Korkea Weisu.
15. Ebran Kirja.	Isommat Prophetat:
	23. Esaia.
	24. Jeremia.

25. Jeremian Walitus=
Wirret.	26. Hesekiel.
	27. Daniel.

Wähemmät Prophetat:

28. Hosea.	34. Nahum.
29. Joel.	35. Habakuk.
30. Amos.	36. Zephania.
31. Obadja.	37. Haggai.
32. Jona.	38. Sacharja.
33. Micha.	39. Malachi.

2) Apokryphaset (salaperäiset):

1. Judithan Kirja.	Kappaleet Danielin Kirjasta:
2. Wiisauden Kirja.	9. Historia Susannasta.
3. Tobian Kirja.	10. Belistä Babelissä.
4. Jesu Syrachin Kirja.	11. Lohikäärmeestä Babelissä.
5. Baruchin Kirja.	12. Mesarien Rufous.
6, 7. Kaks Mattabee'ien Kirjaa.	13. Kolmen miehen Mistrys-
weisu tulijessa pätissä.
8. Kappaleet Estherin Kirjasta.	14. Manasssen Rufous.

II. Uusi Testamentti:

1. Mattheuksen Evangeliumi.	11. Philippiläisille.
2. Markuksen Evangeliumi.	12. Kolosilaisille.
3. Lukaan Evangeliumi.	13, 14. Kaks Thessalonikalaisille.
4. Johanneksen Evangeliumi.	15, 16. Kaks Timotheukselle.
5. Apostolitten Teot.	17. Titukselle.
Paawalin Epistolat:	18. Philemonille.
6. Romalaisille.	19. Epistola Hebrealaisille.
7, 8. Kaks Korinthilaisille.	20, 21. Pietarin Kaks Epistolaa.
9. Galatelaisille.	22—24. Johanneksen Kolme Epistolaa.
10. Ephesilaisille.	

25. Jakobin Epistola.

27. Johanneksen Ilmes-

26. Judan Epistola.

työ.

Uuden testamentin kirjoista luettiin epistola Hebrealaisille, Pietarin toinen, Johanneksen toinen ja kolmas, Jakobin ja Judaan epistolat ynnä Johanneksen Ilmestys wäitettäväksi.

Yhdistäminen näitä kirjoja kokonaiseksi tapahtui wähitellen. Judalaisten ensimmäisessä temppelissä tallella pidettiin jo muutamia kirjoituksia noudateltaviksi yleisessä jumalanpalveluksessa. Tämä kokous pyhiä kirjoja joutui hukkaan Nebukadnezarin (w. 588) häwittäessä temppelin; mutta jälkeen paluuta wankiudesta, kuin uusi temppeli rakennettiin, toimitettiin luultawasti Esrasta uusi kokous pyhiä tietokirjoja. Tätä kokousta lisättiin ja noin w. 170 e. Kr. s. luultiin se olewan lopetettava; sillä jälkeen paluuta wankiudesta, koska sillä uudella temppelillä ei ollut liiton=arkkia ja pääpapilla ei ollut "wäikeutta ja oikeutta," oli se prophetallinen henki waijennut ja ikäänkuin luopunut Israelin kansasta. Koska nyt tämän ajan perästä ei enää yhtään prophetaa kuulunut, niin ei niille ilmautuneille hengellisille kirjoille tunnustettu jumalasta alkuperäisyyttä ja kanonillista taikka kaawallista eli yleisesti käypää arwoa. Nämä kutsuttiin apokryphasiksi taikka salaperäisiksi, sillä niiden alkuperäisyys oli salattu. Samalla aikaa tuli wanhan testamentin kanonilliset kirjat käännetyiksi Grekan kielelle, joka grekannos on tuttu nimityksellä Septuaginta (seitsemänkymmenen kääntäjän), ja johon kanonillisten kirjain perään liitettiin salaperäiset. Ne Jesuksen apostoleilta ja heidän auttajilta (apostolisilta miehiltä ja isiltä) siellä ja täällä asetetut kristityt seurakunnat saivat näiltä asettajiltansa wisit kirjat ja kirjeet kaawaksi eli johdoksi uskollensa, opillensa ja elämällensä. Semmoiset kirjoitukset pidettiin huolellisesti tallella ja luettiin yhteisissä kansakokouksissa. Apostolein kuoltua tulivat heidän jälkeen jääneet kirjoj-

tukfensa seurakunnille sitä kalliimmiksi ja he kopiaitsivat niitä toisillensa. Silläläilla ilmestyi erityisiä kokouksia apostolisia kirjoituksia; mutta että jokaisessa niissä erityisissä kokouksissa ei samat kirjoitukset löytyneet, ei ole kumma. Paitsi näitä apostolisia kirjoituksia löytyi myös seurakunnissa muita, joilla, kuinka hyödylliset ja puhdasoppiset lieuwätkin olleet, kuitenkään ei ollut sitä arwoa että niillä ilmentuneissa wäitteissä opinkappaleista olisi ollut todistawa woima, kuin sen suhteen apostolisia kirjoituksia ei taidettu wäitettää. Kuin paitsi sitä ilmentui ihmisiä, jotka jonkun apostolin nimesä kirjoitetuilla kirjoilla kokiwat edesasettaa ja yleisiksi tehdä eräitä heiltä suositeltuja häiröarmeluja ja oppia, oli tarpeellinen tarkasti tutkia ja kokea kaikkia seurakunnissa käytettäviä kirjoja, ja ainwaastaan se, jolle apostolinen alkuperäisyys tunnustettiin, liitettiin kanoniin. Nämä owat ne niin kutsutut wäitettömät, jotka jaettiin Ewangeliumiin ja Apostoliin. Ewangeliiumilla ymmärrettiin ne neljä ewangeliumi-kirjaa, ja apostolilla oikeimmin ainwaastansa Paawalin 13 epistolaa, johon myös luettiin Apostolitten Teot ja ne oikeiksi tunnustetut epistolat Pietarilta ja Johannekselta. Sen suhteen ne, joita ei warmasti tietty apostolein kirjoittamiksi, eli ne niin kutsutut wäitettävät, oliwat eri kokous. Nämä pienemmät kokoukset tuliwat alussa 4:tä wuosijataa, seurauksena päätöksestä kirkkokouksessa Hippo'ssa (393), yhdistetyiksi kokonaiseksi, uudeksi testamentiksi, jota laweudensa ja arwonsa puolesta siitä asti taidetaan pitää seurakunnilta päätettynä. — Jesus Kristus sanoi itsestänsä: "alkää luulko, että minä tulin Lafia ja Prophetaita päästämään: en minä tullut päästämään, mutta täyttämään" ja sentähden löydetään myös että monessa kristityssä seurakunnassa wanhan testamentin kirjoja kansakokouksissa luettiin. Ne molemmat testamentit asetettiin siis wieretysten, ja kirkko-isän Chrysostomuksen kuoleman (w. 407) jälkeen on koko kokous kutsuttu Bibliaksi.

Judalaiset jakoivat Moiseksen kirjat 54 lohfoon, jotta, jokainen järjestyksensä, luettiin vuoden sabba-thina. Jokainen semmoinen lohko kutsuttiin Parascha'ksi. Sawataan myös, että kappaleita prophetaista ja muista kirjoista luettiin. Semmoinen kappale prophetaista kutsuttiin Haptara'ksi ja muista kirjoista Megilla'ksi. Samalla lailla oli ensimmäisillä kristityillä määrättyt kappaleet uudesta testamentista luettaviksi. Myös meilläkin tapahtuu sillälailla julkisessa jumalanpalveluksessa. Tämä meidän sunnuntai- ja juhlapäiväin evangeliumit ja epistolat kutsutaan Perikopeiksi.

Jokainen biblian kirja on jaettu lukuihin ja jokainen luku wärsäyihin. Luku=jaotus luullaan tehdyksi yhdestä kardinalilta (neuvos=papilta) Hugo'ltä Bienne'ssä (kuoli w. 1236). Wanhan testamentin wärsäy=jaotus luullaan rabbinein (oppinein Judalaisten) tekemäksi 7:sä vuosikadassa, ja uuden testamentin sen oppineen kirjapainajan Robert Stephanuksen tekemäksi, matkustaessa läpi Franskanmaata. Tämä hänen wärsäy=jaotus tavataan ensimmäisessä w. 1551 biblia=painoksessa.

Wanhan testamentin kirjat ovat alkuperäisesti kirjoitetut Hebrean, ja muutamat nuoremmat Kaldeean kielellä, joka oli rahwaan kieli jälkeen paluuta wankiudesta Babyloniassa. Uusi testamentti on kirjoitettu Grekaksi, jolla kielellä myös wanhan testamentin salaperäiset kirjat ovat tulleet meille tutuiksi. — Wanhin käännös wanhan testamentin kirjoista oli Grekan kielellä ja on tuttu nimityksellä Septuaginta eli ne seitsemänkymmentä Kääntäjää (kirjoituksessa LXX), koska kerrotaan että 72 rabbi-neja olivat kääntäneet sen Egyptissä (noin w. 250), jossa asui joukko Judalaisia, jotka olivat unhottaneet oman kieltensä ja puhuivat Grekkalaisia. Uskottawampi on kuitenkin että pitempi aika kului ennenkuin mainittu käännös tuli walmiiksi (noin 130 w. e. Kr. s.) — Oks wanhimmistä bibliakäännöksistä, kristittyin toimittama,

oli se latinainen Itala, joka oli lewinnyt sangen lauealta, maan sitten syhdyttiin pois toiselta, kutsuttu Versio Vulgata, sen oppineen kirkko=isan Hieronymuksen (kuoli w. 420) tekemä. Sitä myöten kuin Kristinoppi sai puoltajaita useammissa kansoissa, käännettiin ne pyhät kirjat useimmille kielille. Että näinä aikoina kuitenkin oli sangen vaikea saada itsellensä biblian, on arwattawa, koska se ainoastaan kopiaitsemalla taikii tapahtua. Kirjapaino=keinon keksimijellä tuli tämä puutos autetuksi, ja ensimmäinen painettu biblia ilmutui w. 1456. Koko sillä pitkällä ajalla, kuin Romalaiset paawit pitivät kristityt Euroopassa waltansa alla, käwi oiseana kirkkobibliaana ainoastansa Versio Vulgata, jossa kuitenkin löytyi monta wäärennöstä ja poikkeusta alkutekstistä. Lutheruksen uskonpuhdistus nuorsi paawein wallan ja wapautti monta miljoonaa ihmisiä hengellisestä orjuudesta. Lutherus käänsi myös biblian alkutekstistä Saksaaksi, ja hänen kääntämänsä uusi testamentti ilmutui w. 1522; ja w. 1534 oli koko Pyhä Raamattu käännetty. Tämä Lutheruksen saksan=nos on sitten ojennukseksi otettu kaikissa seurakunnissa, kääntäessä Pyhää Raamattua heidän omalle kielelensä. — Vuonna 1526 antoi yksi uskonpuhdistajista Ruotsissa, Laurentius Andree, kirjapainosta uuden testamentin Ruotsin kielellä, ja w. 1541 ilmestyi koko Pyhä Raamattu mainitulla kielellä, pääpiispan Upsalassa Laurentius Petri'n toimella. — Vuonna 1548 toimitti rektori Turun koulussa, Michael Agrikola, kirjapainosta suomentamansa uuden testamentin, ja seuraawina vuosina erinäisiä kappaleita vanhasta. Ensimmäisen kerran ilmutui Pyhä Raamattu kokonansa Suomeksi w. 1642. Tätä suomennosta, joka tehtiin prophesoreilta Turun akademiasa Eskil Petreuksesta ja Mart. Henr. Stodiukselta ynnä kirkkoherroilta Henr. Hoffmanilta Mas=kuksa ja Gregor. Matthei Faworinukselta Piikkiös=sa, autetut kappalaiselta Uudellakirkolla Jonas Rau=

mannukselta, on kuitenkin sitten kalenlaisesti korjailtu, nimittäin kirkkoherralta Henr. Florinukselta Paimiolla (w. 1685), Turun piispoilta Joh. Browalliukselta ja G. F. Mennanderilta ynnä kirkkoherralta Mynämäessä And. Lizeliukselta (w. 1758 ja 1776). — Pyhän Raamatun toimittamiseksi ja lewittämiseksi waikuttawat melkein joka maisssa asetetut Bibliaseurat, joista wanhin ja suurin löytyy Londenissa ja asetettiin w. 1804.

1. Wanha Testamentti.

1. Kanoniset Kirjat.

Nämä Judalaisen uskonopin pyhät tietokirjat jaettiin Judalaisilta kolmeen osaan: Laki (Thorah, Nomos), Prophetat (Neviim, Prophetai) ja Pyhät Raamatut (Ketuvim, Hagiographa). Lakiin kuuluiwat ne wiis Moseksen kirjaa. Prophetat jaettiin: a) wanhemmat: Josuan, Tuomarein, 2 Samuelin ja 2 Kuningasten kirjaa, ja b) nuoremmat: Jesaia, Jeremia, Hesekiel ja ne 12 vähempää prophetaa. Ne Pyhät Raamatut, myös Psalmit, kutsutut, oliwat Psalmit, Sananlasku=firja, Jobin firja, Korkea Weisu, Ruthin firja, Jeremian Walitus=Wirret, Saarnaaja=firja, Estherin firja, propheta Daniel, Esran, Nehemian ja 2 Aika=firjaa.

Pitäen sitä järjestystä, joka näillä kirjoilla meidän bibliassa on, taidetaan ne sisällyksensä suhteen jaottaa historiallisiin, opettavaisiin ja prophetallisiin. Muistettava on kuitenkin että historiallisissa kirjoissa löytyy sekä oppia että prophetiaa (ennustusta) kuin myös esimerkiksi prophetallisissa historiaa ja oppia.

A) Historialliset Kirjat.

Semmoisia ovat wiis Moſekſen kirjaa, Joſuan kirja, Tuomarein kirja, 2 Kuningasten ja 2 Nika-kirjaa, ynnä Eſran, Nehemian ja Eſtherin kirja. Ne historialliset kirjat alkawat maailman luomisesta ja ihmisen ensimmäisestä olemisesta maan päällä, kertoo ihmiskunnan vanhimpia waiheita ja lewiämistä maan ylitse, juttelee sitten erityisesti Iſraelin kansasta, Abrahamista aikaan wähhää jälkeen paluuta wankiudesta Babyloniasſa. Nämä historialliset kirjat eiwät kuitenkaan ole joku kansakunnan historia tawallisessa tarkoituksessa, kertoen ankaria tapauksia yleisesti, waan tarkkaawat ainoastansa semmoisia tapauksia, joissa hawaitaan erinomainen Jumalan johdatus ja huomataan ſitä jumalaisen pelastusmielteen mukaan miehistywätä Jumalan waltakuntaa maan päällä.

Moſekſen Kirjat.

Nämä ſisältywät nimitykſeen Pentateuchen (wiiden käärdin kirja). Ne owat Moſekſesta ſaaneet nimensä, osakſi koſka niissä enimmästi puhutaan hänestä ja ſiitä, kuin Jumala hänen kauttansa Iſraelin laſten ſeäſſä ſat aikaan, osakſi ſiitä että ne, paitſi wiis viimeistä lufua, owat häneltä kirjoitetut. Ne oſoittawat yleinsä lapſellisen kunnioittamiſen Jumalalle ja pyhälle, ſywän wiisauſden ja totiſen käſitykſen ihmisen luonnosta. Se historiallinen kertomus, joka alkaa ſiitä hetkeſtä, kuin ſe jumalainen kaikkiwaltius, wiisauſ ja hywyys lauſui olkoon walkeus! ja lopettaa Moſekſen kuolemalla, on läpikubottu kaikenlaiſilla opetuſilla ja kehoituſilla pelkoon ja kunnioittamiſeen ſitä, joka johtaa ja hallitſee meidän waiheimme. Kaikki ne wiis kirjaa ſaiwat Judalaſilta nimensä alkufanasta jokaiſeſſa kirjaaſſa. Nimitykſet: Genesis, Exodus, Leviticus, Numeri ja Deuterono-

mium tarkoittawat osaksi koko kirjan, osaksi waan ensimmäisen luvun sisällystä.

Ensimmäinen Kirja, Genesis (alkuperäisyys, luominen), sisältää: 1) kertomuksen maailman luomisesta ja ensimmäisten ihmisten vaiheista (l. 1—5); 2) vedenpaisumisesta ja siihen koskewista ihmisistä ja ta-pauksista, tornirakennuksesta, puheen seotuksesta ja ihmisten lewiämisestä maan päällä (l. 6—11); 3) Abrahamista, Israelittain alku-isä, jonka usko ja luottamus Jumalahan edesasetetaan (l. 12—25); 4) Jaakobista ja Jakobista ynnä heidän poikainsa vaiheista Josephiin kuolemaan asti, noin 1800 e. Kr. s. (l. 26—50).

Toinen Kirja Exodus (lähtö), kertoo ensimmäisessä osassa (l. 1—14) Israelittain orjuutta Egyptissä (l. 1), Moosesin syntymää ja lapsuutta (l. 2) ja kuinka hän Jumalan käskyllä astui kuningas Pharavon e-teen (b. 3—5), joka itsellensä, kansallensa ja maallensa oli saattanut Jumalan rangaistuksen (l. 6—12), jonka jälkeen puhutaan pääsiäis juhlan asettamisesta (l. 12) ja lähdöstä Egyptistä (l. 13, 14). Toinen osa (l. 15—40) kertoo waelluksesta Sinai'n vuorelle ja mitä tapahtui kahdena ensimmäisenä vuonna Israelin kansan waelluksella Arabian erämaissa, jonka seassa erittäin mainittakoon 10 käskyin antaminen Sinailla (l. 19, 20), joka tapahtui 50:nä päivänä lähdettyä Egyptistä, ja kuinka Mooses järjestää jumalanpalveluksen ja todistuksen tabernakelia.

Kolmas Kirja, Leviticus (pappikirja), sisältää (27 lsa), asetukset jumalanpalveluksesta ja sen wietämisestä, uhreista, juhlista ja puhdistuksista, kuin myös asetuksia pappeille ja lewittaille. Ne asetukset, joista toisessa kirjassa waan lyhykäisest mainitaan, puhutaan tässä laueammalta.

Neljäs Kirja, Numeri (luku), alkaa luettamalla Israelin sukua ja heidän lukunsa (l. 1—3), jota seuraavat seurakuntaa ja waltakuntaa koskewat asetukset

(l. 4—10). Sitten (l. 11—36) alkaa taas historiallinen kertomus waelluksesta Arabian erämaissa, alottaen menolla Sinailta toisella muodella lähdöstä Egyptistä, siihen asti kuin Moses neljäntymmenen vuoden muuttelun perästä edes takaisen ryntiiksen luvattuun maahan, jonka itäinen puoli valloitettiin ja jaettiin, jonka jälkeen ruvettiin toimeen toisen puolen valloittamiseksi.

Viides Kirja, Deuteronomium (toinen laki, la'in uudestaan sanominen) sisältää (l. 1—3) uudestaan sanotun, lyhykäisemmän kertomuksen waelluksesta erämaassa ja sitten (l. 4—26) osaksi lisäyksiä, osaksi kerrannoita ja muistutuksia ennen annetuista lakeista ja säännöistä, joita tottelemaan ja elämänsänsä noudattamaan koko kansa juhlallisesti itsensä welvollisuutti (l. 27—30). Mooses sen viimeiset toimitukset, kiitosweisu, viimeinen puhe ja kuolema (noin w. 1550) lopettawat kirjan (l. 30—34).

Josuan Kirja.

Moosesin kuoleman jälkeen tuli Josua Israelin kansan johdattajaksi, ja hänestä on tämä kirja nimensä saanut, koska siinä puhutaan hänestä ja hänen Jumalan armon kautta toimitetuista töistä. Kirjantekijä on tuntematon; ehkä Josua itse. Näkyy kuin tekijä itse olisi ollut osallinen niissä tapahtuissa, joita hän kertoo. Kirja kertoo seitsemäntoista vuoden aikaisista tapahtuksista Moosesin kuolemasta Josuan kuolemaan asti, ja on kolme osainen: 1) waellus Jordanin wirran ylitse ja asuttaminen maata länsi puolella mainittua wirtaa (l. 1—12); 2) sen valloitetun maan jakaminen Israelin juuruille ja lewitti- ja wapaa-kaupunkein määritys (l. 13—22); 3) Josuan viimeiset toimitukset, hywästijätö ja kuolema (l. 23, 24).

Tuomarein Kirja.

Josua ei määrännyt ketään jälkeensä päämieheksi. Hänen kuolemansa jälkeen muodostui niistä kahdestatoista suvusta yhtä monta kansakuntaa. Liitto Jehovan kansa, heidän yhteinen herransa ja kuninkaan, oli ainoa fide heidän välillensä. Tämän liiton pyhänä pitäminen oli valtakunnan voima. Se Josuan kuoleman jälkeen kaswawa siki, joka ei itse nähnyt ja kokenut niitä suuria kappaleita ja ihmeitä, joita Herra palvelijainsa Moosen ja Josuan kautta Israelissa oli saanut aikaan, unhotti kohta kaikki heille Herralta osoitettu hywyys ja armo, niinkuin myös Hänen lakinsa ja sääntönsä. Sitä käsktä, kuin Mooses oli antanut voitettuin kansain hämittämiseksi, ei seurattu, waan ruvettiin sen suhteen yhdistykseen heidän kansa ja sen kautta wiettyi Israel lankeamaan liitosta Jumalansa kansa. Siitä nousi eripuraisuus heidän välillensä ja valtakunnan heikostuminen oli tästä seurauks. Lifellä asumat kansat käyttiwät sitä hyödyksensä, ja saattoiwat yksityisiä sukua rasittawan waltansa alle. Sitä pidettiin Jumalan rangaistuksena rikotun luvun ja liiton tähden. Häädösensä kääntyi kansa taas Jumalahan, joka silloin waloi henkensä ja woimansa jonkun päälle, joka Jumalan awulla ja armolla wapautti kansan ja woitti sen kautta itsellensä ihmettelemisen ja armon. Semmoiset miehet kutsuttiin Susseteiksi (Tuomareiksi). Ne löytyiwät vuosien 1500 ja 1100 välillä. Koska tämä kirja, kirjoitettu tietymättömällä ajalla tuntemattomalta mieheltä (luultawasti joku Samuelin aikainen), kertoo yksityisiä piirtoja ja tapauksia tästä ajasta, Israelin syntiä ja rangaijusta, Israelin katumuusta ja Jehovan apua, on sitä kutsuttu Tuomarein kirjaksi (21 l.).

Ruthin Kirja.

Tästä liikuttavasta, tietymättömältä tekijältä kirjoitetusta, kertomuksesta (4 l.) saadaan yhden monista muista todistuksista sille todundellen, että Jumala tosin kokee, mutta ei ylönnä, vaan viimein antaa ja palauttaa hurskaita ja uskollisia. Kirja kutsutaan sen Moabitin naisen, Ruthin, jälkeen, josta siinä kerrotaan. Bethlehemiästä oli eräs mies nimeltä Elimelech waimonsa Naemin ja kahden poikansa kanssa muuttanut Moabitein maahan, jossa pojat olivat naineet Moabittisia naisia, Arpa ja Ruth. Elimelechin ja poikain kuoleman perästä palasi Naemi, seurattu Ruthilta, Bethlehemiin. Sinne tulivat he leikkua-aikana ja Ruth meni rikkaan Boaan pelloselle tähtsiä poimimaan. Sama Boas nai sitte Ruthin, joka silloin tuli yhden Obedin äidiksi, joka poikansa Isai'n kautta oli isän-isä kuningas Davidille.

Samuelin Kirjat.

Nämä kirjat joita myös kutsutaan 1:ksi ja 2:ksi Kuningasten kirjaksi, ovat saaneet nimensä prophetan ja tuomarin Samuelin jälkeen, jonka historiaa ne alkavat. Jos Samueli myös on niiden tekijä, niin on se mahdollinen ainoastansa niille ensimmäisille 24 luvuille, sillä jälimmäisissä puhutaan tapauksista, jotka tapahtuivat hänen kuolemansa jälkeen. Siinä puhutaan ajoista jotka tapahtuivat 135 vuosien ajalla (1150 — 1015) ja osoittaa yleensä rikkaan tähytyksen sen pyhän ja vanhurskaan, mutta senohessa laupiaan Jumalan ilmestymisestä kansallensa. Ensimmäinen kirja puhuu Israelin vaiheista niinä aikoina, kuin Eli ja Samuel oli niiden hallitsijat, ja kuinka viimein mainittu, sen kautta että hän sai takaisin sen Elin hallituksen aikana kadotetun liiton-arkin, onnistui syvästä unestaan herättää sitä langennutta kansaa (l. 1—8). Sitten seuraa kertomus niistä ajoista, kuin Saul oli Israelilaisten en-

simmäinen kuningas (l. 9—31), jossa myös mainitaan Davidin aikaisemmista elämän vaiheista. Se toinen kirja (24 l.) on historia Davidista kuninkaana, suurena sankarina, täynnä syvää hartautta sydämessänsä, kuuliaisena ja uskollisena kuunnellessaan Jumalan ääntä, vaikka hän toisinaan tekee suuria syntiä ja saattaa itsellensä Jumalan rangaistuksen.

Kuningasten Kirjat.

Ovat kertomus Israelin kansasta Davidin hallituksen lopusta johonkuhun aikaan jälkeen kansan wiemistä wankintein eli oikeimmin maapakolaisuuteen Babeliin. Tekijä on tietymätöin; luultavasti ovat nämä kirjat jillälaililla ilmestyneet, että monta vanhempaa kertomusta on yhteen liitetty. Ensimmäinen kirja kertoo Davidin kuolemasta (l. 1, 2) ja Salomonin hallitusta (l. 3—12) warjinkin tarkoittaen temppelirakennusta ja sen wiikimistä, waltakunnan jakoa (l. 12) ja molempain waltakuntain vaiheita, noin w. 880 e. Kr. s. asti (l. 13—22). Toinen kirja kertoo molemmista waltakunnista Israelin häwitykseen asti (l. 1—17) ja sitten Judan waltakunnasta yksinänsä sen häwitykseen asti ja kansan wiemistä Babeliin, sitten seuraa muutamia tietoja Palestinaan jätetyistä Judalaisista ja siitä jo sitä ennen Babeliin wiedystä entisestä Judan kuninkaasta Jojachinista (l. 18—25). Siinä historiallisessa kertomuksessa mainitaan prophetain Elia ja Elisan elämän vaiheista.

Wisa-Kirjat.

Nämä aikakirjat, jotka ovat tietymättömän (ehkä Eran) tekemät, näkymät kirjoitetuiksi antamaan semmoisia tietoja edesmenneistä ajoista, jotka olivat tarpeen seurakunnan ja waltakunnan jälleensuorantamisiksi jälkeen

paluuta Babelistä. Ne kertovat siis uudestaan ja paikoittain täydistävät, niitä kertomuksia, jotka edellisissä historiallisissa kirjoissa löytyvät. Ensimmäinen kirja alkaa sukuluettelulla Adamista Saulin kuolemaan asti, johon hajotettuja historiallisia tietoja sisältyy (I. 1—10) ja kertoo sitten Davidin hallituksesta (I. 11—29). Toinen kirja puhuu Salomonin hallituksesta (I. 1—9), valtakunnan jakamisesta ja sitten eteisemmästi Judan valtakunnan vaiheista sen hävitykseen asti, jonka jälkeen myös mainitaan, että Babelissa vangitui Judalaiset 70 vuotta siellä oltuaan saivat luvan palata isänmaahansa (I. 10—36).

Esran Kirja.

Tällä kirjalla on sen nimi, jonka elämätä ja toimintuksia siinä kerrotaan. Kirja alkaa vuodesta 536 ja loppuu vuodella noin 450 e. Kr. s. Se jakautuu kahteen osaan. Ensimmäinen osa (I. 1—6) puhuu kuinka Persialainen kuningas Kores (Cyrus) antaa maapakoisille Judalaisille luvan muuttaa kotiin isäinsä maahan, jota lupausta myöten kuitenkin ainoastaan yksi osa (noin 50,000 henkeä) lähti matkaan, jolloin Serubabel ja Josua olivat heidän päämiehensä. Kotiin tultuaan perustivat he kohta uuden Herran temppelin, jonka rakennus pitkistyi monilta esteiltä, jotka Samaritanit (sen aikaiset asujamat entisessä Israelin valtakunnassa) saivat aikaan, siihen asti kuin se hiljankin saatiin valmiiksi ja vihityksi. Kirjan toinen osa (I. 7—10) kertoo kuinka Esra, jälkeinen Mooseksen veljestä Aaronista, saatua luvan Persian kuninkaalta Artaxastalta (Artaxerxes 1:tä) johdatti takaisin uuden joukon Judalaisia (noin 6000) Palestinaan (w. 458) ja mitä hän teki jumalanpalveluksen uudestaan asettamiseksi kuntoon.

Nehemian Kirja.

Myös kutsuttu Esran toiseksi kirjaksi, näkyy

suurimmaksi osaksi kirjoitetuksi Nehemialta itseltänsä (13 l.). Hän oli yksi Babelissa asuvista Judalaisista. Hän oli ruokain ja juomain kantaja kuningas Artaxerxeksella, jonka suostion hän ymmärsi itsellensä voittaa. Kun hän Persiassa sai tiedon kotiin muuttaneista maamiestensä surkeasta tilasta ano ja sai hän kuninkaaltansa luvan matkustaa Jerusalemiin (w. 445). Nimitetty maanherraksi, alkeroitti hän toimellisesti, autettu Esralta, Jerusalemin rakentamista uudestaan ja jumalanpalveluksen saamista parempaan kuntoon, waikka Samaritanit kyllä kokiwat esteitä asettaa. Kahdentoista vuotisen olon perästä Palestinasja palasi hän Persiaan; mutta kohta sen jälkeen lähti hän taas, saatua uudet lepoa rikkovat sanomat, matkamaan Jerusalemiin. Nehemian sanotaan vanhaksi eläneen.

Estherin Kirja.

Tämä tietymättömältä tekijältä meille jätetty kirja on on saanut nimensä Estheristä, eräs Judalainen waimo, joka olekseli Persian kuninkaan howissa. Kirjasta hawaitaan, että kuningas Ahasverus (luultavasti sama, jota myös Xerxeksi kutsutaan) oli nainut Estherin (l. 1, 2). Hän oli kasvatettu yhdeltä sukulaiseltansa nimeltä Mardochai. Kuninkaalla oli suostitti nimeltä Haman, joka suuresti wihaasi tätä Mardochai'ta ja sentähden houkutteli kuningasta antamaan semmoisen käskyn, että kaikki Judalaiset hänen waltakunnassansa piti määrättynä päivänä kuolettettaman. Esther tuli silloin maamiestensä pelastajaksi; mutta Haman hirtettiin ja Mardochai pääsi hänen wirtaansa kuninkaallisessa howissa. Muistutukseksi siitä säädettiin että Judalaiset vuosittain (15:sta päivänä kuussa Udar) pitäisi wiettaa Purim-juhlaa (l. 3—10). Tästä kirjasta hawaitaan, että Jumalan kansa myös maapaloksuudessaansa ja häwityksessänsä sai Jumalan apua, kuin ierukouksessa sitä huusi, ja että Jumala on todellinen armolupaustisjansa.

B) Opettawaiset Kirjat.

Eli Opetuskirjat. Niihin kuuluvat Jobin kirja, Psaltari, Sananlasku-kirja, Saarnaaja-kirja ja Korkea Weisu. Jobin kirja, Psaltari ja Korkea Weisu kutsutaan myös runoileviksi kirjoiksi.

Jobin Kirja.

Tämä kirja on kauniimpia vanhasja testamentissä. Se kuuluisuttaa itsensä syvillä ja liikuttavilla tutkimuksilla ihmisellisestä elämästä, hurksaalla alamaisuudellansa Jumalan hallitukselle, ihanilla kuvausfilansja ja voimallisella puheellansa ja edesasettamisellansa sotaa hyvän ja pahan välillä maailmassa. Keltä tämä kirja lienee kirjoitettu, on tietymätöin; muutamat luulewat se olevan vanhimpia kirjoja bibliassa, ja toiset taas pitävät sitä paljon nuorempana. Nimensä on se saanut Jobista, josta siinä eteisemmästi puhutaan. Hän oli hurksas ja jumalatapelekkäävä mies, asuwa maassa Uz, liellä Arabiaa, eli ehkä myös siinä. Hän oli Jumalalta runsaasti siunattu kaikella maailmisella hyvällä. Koettaaksensa häntä, salli Jumala hänelle wahinkoja wahinkoin perästä mutta se hurksas mies ei murissut Jumalan lähettämistä, waan janoi ainoastansa: Herra antoi ja Herra otti; Herran nimi olkoon kiitetty! — Nyt joutui Job itse kowaan tautiin. Joku aika tämänkin koettuksen alla pysyy hän kärsiwällisenä, tyytywäisenä ja nöyränä, mutta wiimein lamautuu hänen kärsiwällisyytensä ja voimansa; hän on tyytymätöin Jumalan hallituksella, kiroaa syntymä-päiwäänsä, suu itsellensä kuoleman (l. 1—3). Kolme hänen ystäwätänsä, Eliphas, Bildad ja Zophar, seuratut nuorelta Elihu'ltä, tulewat hänen tykönsä. Heidän ja Jobin välillä herää juttelu siitä pahasta kuin maailmassa tapahtuu, kärsimyksistä, Jumalan tutkimatiomista neuwoista ja suh-

teesta ihmisille (l. 4—37). Ostimat ilmoittivat luulonsa, että Job synteillensä oli saattanut itsellensä kärsimyksensä, koska Jumala ei saata jumalatoimella ja kaikkivaltias ei väärin tehdä; näitä syyttelemyksiä vastaan koki Job itseänsä puolustaa, kiitti itseänsä vanhurskaaksi ja sanoi, ettei omatuntonsa järjennyt häntä yhdestäkään elinpäivistänsä. Viimein (l. 38, 39) mainitaan Jumalata itse puhuvana pilvestä. Ensin näyttää Hän heille jokaiselle heidän erhetöksensä ja osoittaa sitten oikean tien. Job sai sen perästä jälleen terveydensä, tuli taas runsaasti siunatuksi maallisella hyvällä ja kuoli vanhalla iällä (l. 39—42). Kirjan opetus taideetaan sisältettää seuraavihin sanoihin: turvaa Herraan; Hän ei ylönnä ketaa, joka Häneen luottaa, vaan johtaa kaikki hyväksi viimeiseltä.

Psaltari.

On 150 koottuja wirsiä, jotka luultavasti vasta jälkeen paluuta wankiudesta ovat koottut ja kokonaiseksi yhdistetyt (ehkä Ezeralta). Ne ovat erinäisten tekemät, erinäisinä aikoina ja erinäisistä syistä. Paitsi 34:tä on niillä jokaisella päälskirjoitus, joista monta kuitenkin lienee nykywenemistä ajoista. Ne osoittawat milloin wirren sisällystä, milloin tekijätä, milloin syytä, milloin muutamia soittollisia määrityksiä j. n. e. Näiden wirsien sisällys on moninainen ja vaihtelevainen: 1) Ylistys= wirsiä Jumalan kaikkivaltiaisuuden, wiisauden ja hywyden ylistämiseksi; Kiitos= wirsiä Jumalan hyväteosta; 3) Valitus= ja Katumus= wirsiä; 4) Rukouksia Jumalan armoa ja apua; 5) Historiallisia, laulellen tapauksia Israelin kansan elämästä; 6) Messiaallisia, sisältäviä ennustuksia luvatuista Messiaasta; 7) Lemppeli= psalmia laulettawiksi juhlassella wietöllä eräitä uskonnollisia juhlia; 8) yleisistä uskonf=

fellisestä, siiveydestä ja opettavaisesta sisällyksestä. Psaltari jaetaan viiteen kirjaan: ensimmäinen 1:stä 41:tä ps.; toinen 42—72; kolmas 73—89; neljäs 90—106 ja viides 107—150. Suurin osa (74 lapp.) sanotaan varmasti kuningas Davidin tekemiksi, 1 Moosoksen, 2 kuningas Salomonin, 12 Assaph'in, 1 Heman, 1 Ethan (nämä kolme viimeksi mainittua olivat Davidin aikaisia soittelon edusmiehiä) ja 11 Korah'n poikain (he kuuluivat Davidilta jumalanpalveluksen ihantamiseksi määrättyin 4000:nen Levitilaisten laulajain lukuun). Niistä 48:tä muista psalmista on ehkä suurin osa Davidin tekemiä.

Sananlasku-Kirja.

On kokous viisaita opettajia, lyhykäisesti ja rotewasti sanoihin somitettu. Nämä ajattelu- ja siiveys-lauseet käskewät siiveyttä, hurstkautta ja viisautta. Ne opettawat kuinka ihminen pitää käyttäitä elämän erinäisissä tapauksissa ja vaiheissa. Suurin osa näistä siiveyslauseista lienewät kuningas Salomoniilta ja sentähden kutsutaan kirja tämän wiisaan kuminkaan nimellä; mutta wasta myöhempinä aikoina lienee ne ko'otut ja yhdeksi yhdistetyt (31 l.).

Saarnaaja-Kirja.

Tekijäksi mainitaan kirjan alussa kuningas Salomota. Kirja edesasettaa warsinakin sitä oppia, että kaikki maalliset kappaleet ovat katoawaiset, jonkatähden ainoastansa rauhaa Jumalassa ja wiisautta pitää etsittämän ja ahferoittaman. Erityiset paikat ovat pimeitä, mutta koinaisuudessaansa se on rikas hymistä opetuksista ja asetuksista.

Korkea Weihi.

Dikeimmin kutsuttu Lauluin Lauluiksi, se on,

kaunihiin lauluista. Salomon tekemäkki sanotaan tä-
täkin, joka rakasten hartaalla rakkaudella toisellensa ja
halajamisella toinen toistansa kuwailee uskowaisen sie-
lun himoa Jumalan perään, niinkuin monessa paikassa
bibliasä liitto Jumalan kanssa edesasetaan avioliiton
kuwalla. Tätä rakkaallista rauhaoloa Kristuksen ja
Hänen seurakuntansa välillä nähdään laulajalta prophe-
tallisella filmäyksellä (8 l.).

C) Prophetalliset Kirjat.

Uskonopin ja seurakunnan holhominen oli Moses
jättänyt Levin suvun huoleksi. Mutta paitti oikei-
ta pappeja ja Lewitaita puhutaan Judalaisilla olleen
eräs muu laji opettajojta, jotka kutsuttiin Meviim'iksi.
Tämä sana merkitsee oikeimmin puheliä; warsinkin
semmoisia, jotka puhuiwat, liikutettuina Jumalan Hen-
geltä. Mutta Grekalaisella sanalla kutsuttiin heitä pro-
phetaiksi, jolla ymmärrettiin semmoisia ihmisiä, jotka
kansalle lausuiwat sitä, jota Jumala heille tulewaisista
tapauksista ilmoittanut oli. Monta näistä Judalaisten
prophetaista eli erinomaisista opettajojista olivat
tulleet niin mainituista prophetakouluista, jotka ase-
tettiin Salomonilta, jota itseänsä prophetaksi sanottiin.
Kotewasti ja lämpimästi julistiwat nämä prophetat
kansalle Jumalan tahtoa ja neuvoja, lakia ja sääntöjä;
lupauksella Jumalan armoa ja apua lohduttiwat he hu-
dellisia; Jumalan oikeudellisella rangastuksella uhattiin
uskonjättöläitä; järähtämättömällä uljuudella sotiwat he
wastään tapain pahennusta, joka ehtimiseen enemmän
juurtiiksen kansaan ja rohkeudella lausuiwat he totuuden
sanoja hallitsijan ja kansan edessä. Siitä saivat kyllä
usein kärsiä wihaa ja wainoa, wieläpä wäkiwaltaakin,
mutta toisina aikona taas pidettiin he suuressa armossa.
Rankaisewissa ja taas lohduttawissa saarnoissansa puhui-

wat he paljon yhdestä tulewasta Wapahantajasta ja Messiaasta, Herran woideltu, joka aikansa olisi tulemaan päälle, ja siellä jälleen asettais Jumalan ja tuuden waltakuntaa. Uihainen ja waka on heidän puheensa, täynnä kauniita wertauksia ja kumia. Paljon heidän kirjoituksiansa on meille pimeätä, paikoittain melkein ymmärtämätöntä. Semmoisia prophetaita oliwat: Samuel, Nathan, Elias, Elisa, Schemaja, Jehu, Elieser, y. m., ja myös nais puolisia, esimerkiksi: Debora, Moadja, mainitaan. Ne prophetat, joidenka kirjoitukset wanhasa testamentissa owat tallella, owat 16, joista neljä ensimmäiset, kirjoitustensa lawenden wuoksi, kutsutaan isommiksi, ja 12 jälleimmäiset pienemmiksi prophetiksi. He eliwät 800 ja 500 sadan vuoden wälillä e. Kr. f.

Jesaia.

Alkoi prophetallista kutsunustansa Judan maassa w. 759, jota hän toimitti kuningasten Jothan'in, Ahaz ja Siskia'n aikana, siihen asti kuin hän kuningas Manasssen (699—644) käslyllä sahattiin rikki. Hänen, 66 lukua sisältävässä, ennustus-kirjassa lausutaan, sekä asukkaille Israelin ja Judan waltakunnassa kuin myös pakanaille, woi- malla ja lämpimällä arwollisia opetuksia, lupauksia ja uhkauksia. Siinä löytyy myös monta historiallista tietoa. Paljon puhuu hän niistä onnellisista ajoista, jotka Messiaan kautta valmistettais maailman kansalle, ja sentähden on häntä kutsuttu wanhan testamentin ewangelistiksi.

Jeremia.

Hän oli pappi Siskia'n poika ja eli Judan maassa, jossa hän kuningas Josiaan hallituksen aikana alkoi prophetallista työtänsä (noin w. 630). Hän oli isän-

maan rakkaudelta sytytetty mies; innolla toimittaen myös prophetallista wirkaansa nuhteli hän kansan syntejä eikä peljännyt sanoa kuninkaillensa heidän rikoksellisuutta. Uhkerasti kieltäen kuningastansa, Zedekia'a, ryhtymästä sotaan Nebukadnezaria ja Babylonilaisia vastaan, pantiin hän wankiuteen, josta hän Nebukadnezarilta wapautettiin. Hän eli siis Jerusalemin ja sen temppelin häwityksen aikana (w. 588) ja olekseli sitte Judanmaan maanherran, Gedalian, tykönä. Kuin Gedalia joku aika sen perästä eräässä kapinassa kuoletettiin ja joukko Judalaisia pelosta rangaistusta mielihät paeta Egyptiin, kielsi Jeremia heitä siitä; mutta kuin kuitenkin pakenivat seurasi hän maamiehensä ja luultawasti kuoli hän Egyptissä. Hän on jättänyt peräänsä kaksi kirjotusta. Se isompi (52 l.), hänen ennustuksensa, taidetaan jaottaa kolmeen osaan: 1) ennustuksia, puheita ja historiallisia tietoja Jerusalemin häwityksestä (l. 1 — 39), joissa kansaa kehoitetaan katumuksella ja kuuliaisuudella Jumalan la'ille ja säännöille kokemaan estää uhkaawata häwitystä; 2) ennustuksia ja puheita jälkeen Jerusalemin lankeemusta, paetessa ja paon jälkeen Egyptiin (l. 40 — 45); ja 3) ennustuksia wieraista kansoista, niinkuin Babylonialaisista, Tyrialaisista j. n. e. (l. 46 — 51). Lisäykseenä on 52:ta luku pidettävä; se sisältää kertomuksen Jerusalemin kaupungin ja temppelin häwityksestä, kansan wiemisestä wankiuteen ja sitaennen wangitun Judan kuninkaan Jojachin'in wapauttamisesta silloin 37-wuotisesta wankiudesta. Se pienempi kirjotus on

Jeremian Walituswirret.

Nämä owat walittawainen kertomus Jerusalemin häwityksestä, Judan waltakunnan lankeemuksesta, kansan hädästä ja prophetan omista waiheista, johon kaikkiin liitetään rukous apua ja pelastusta (5. l.).

Sefefiel.

Hän oli papin Busi'n poika ja eli samana aikana kuin Jeremia. Ykstoista vuotta ennen Jerusalemin hävitystä wiettiin hän kuningas Jojachin'in kanssa ja monta Judalaista heidän ynnä wankiuteen Babel'iin. Siellä olekseli hän Eufraati wirran lähyyydessä ja oli onnettomain maamiestensä opettaja ja propheta. Ne puheet, jotka löytyvät tässä hänen ennustus-kirjassansa, taideetaan jaottaa ennen ja jälkeen Jerusalemin hävitystä pidettyihin puheisiin. Edellisessä osassa (l. 1—32) nuhtelee hän kansaansa, uhkaa sitä Jumalan rangaituksella ja isänmaan hävityksellä, ynnä waaroittaa sitä wääristä opettajista, kapinasta ja epäjumaluudesta. Hän julistaa Jumalan rankaisewan oikeuden myös kohtaawan wieraita kansoja. Toisessa osassa (l. 31—48) lausuu hän taas waaroittawia ja rankaisewia sanojansa; mutta koska rangaiustus jo oli kohdannut Judan waltakuntaa ja Jerusalemin temppelia, seoittaa hän niihin lohduttawia toivoja uudesta temppelistä ja waltakunnan wastaaisesta saamisesta mahtiin.

Daniel.

Judaan suwusta, oli ylhäisen miehen, ehkä kuningas widin heimolaijen jäseellinen. Nuoruudessaan jo wiettiin hän kuningas Jojakim'in hallituksen aikana Nebukadnezarilta Babyloniin, jossa hän kutsuttiin Belsazariksi. Hänelle opetettiin Kaldeean kieltä ja aiwottiin siwistettää johonkahun howi-wirkaan. Kuitenkin pysyi hän uskollisena isäinsä Jumalalle ja liitossa Jehovan kanssa. Wiimein tuli hän kuninkaan toimitus-mieheksi (ministeriksi), mutta sentähden sai hän kärsiä monelta wihaa ja kadetta. Hänen wihamiehensä saivat ferran aikaan, että Daniel, koska hän omatuntonsa tähden, ei totellut kuninkaansa käskyä, wiskattiin yhteen

jalopeuraluolaan; mutta siellä pelastettiin hän kuolemasta ihmeellisellä tavalla. Hän eli vielä, kuin Persian kuningas Cyrus kukisti Babylonian valtakuntaa ja antoi maapakolaisten Judalaisten palata isäinsä maahan. Hänen meille jätetty kirjansa sisältää edellisessä eli historiallisessa osassansa (l. 1—6) kaikenlaisia historiallisia tietoja itsestänsä ja kuningas Nebukadnezarista, ja jälleimmäisessä eli prophetallisessa osassa (l. 7—12) juttelee hän muutamista sen aikaisten valtakuntain vaiheista. Tähän on liitetty ennustuksia Messiaasta ja Hänen hengellisestä valtakunnasta. Danielin kuvallinen puhe on yleisesti hämäräinen ja vaikea oikeen ymmärrettää.

Hosea.

Oli Jesaian, Amosin, Jonan ja Michan aikainen. Hänen kirjastansa (14 l.) saadan hirveä kuvaus siitä tapain pahenuksesta ja epäjumaluudesta, joka löytyi Israelin valtakunnassa kuningas Jerobiam 2:sen hallituksen aikana (825—784) ja joku aika sen jälkeen. Rohkeat, wakaat ja voimalliset omat prophetan sanat kuninkaalle, pappeille ja kansalle; epäjumaliset uhataan Jumalan rangailtuksella, katuwaiset sen suhteen lohdutetaan lupauksella Jumalan apua.

Joel.

Hänen prophetallinen toimensa tapahtui luultawasti Judan kuninkaan Ussaan hallituksen aikana (811—759). Hänen jälkeen jääneestä kirjoituksesta (3 l.) hawataan, että maa hänen aikansa rasitettiin pitkällisellä kuivuudella ja heinäsiirikka-parwilla, jotka osaksi jo olivat tehneet suuria wahinkoja osaksi uhkasivat maata täydellisellä häwityksellä. Tätä kaikkia sanoo propheta rangailtukseksi synnin tähden. Kansaa kehoitetaan sentähden muutta-

maan ajatuksiinsa ja käytöksiinsä; niistä onnellisista ajoista, jotka siitä seurauks oli, puhutaan.

Amos.

Oli paimen Thekoa'sta, lähellä Jerusalemiä, ja vaikutti prophetana noin w. 800. Rohkeudella ja kovuudella voittii hän ylhäisten ylpeyttä ja ylöllisyyttä, ynnä heidän kovuutta ja tunnottomuutta. Rankaisewat sanansa lausuu hän sekä Judalaisille että pakanaille; mutta varsinkin owat Israelin valtakunnan asukkaat hänen rangaistus=saarnainsa kohta. Katuwaiset ilahuttaa hän lupauksella että Davidin aika jälleen pitää tuleman ja kertoo tilaa siinä uudessa valtakunnassa, jonka ihannuutta hän prophetallisella silmäyksellensä edeltä näki. Kaunis on hänen kielsensä ja rikas kuvauksista noudetut luonnoista ja paimen elämästä (9 l.).

Obadja.

Tämä lyhykäinen (21 wärs.) kirjoitus on rangaistus=saarna Idumeelaisille, joille propheta ennustaa häwitystä, koska he olivat iloiset Jerusalemin häwityksestä. Omille onnettomille maamiehilleensä sensuhteen lupaa hän Jumalan armoa ja laupiutta.

Jona.

Oli kotoisin Galileeasta ja eli luultawasti silloin, kuin Jerobiam 2:nen hallitsi Israelin valtakuntaa. Kirja (4 l.) kertoo, että Jona oli Jumalalta saanut käskyn julistaa sen suuren kaupungin Niniven asujamille, että, jos he eivät itsiänsä parantaisi, Jumalan rankaisewa oikeus kohta sattuisi heihin ja heidän kaupunkihin. Päästäksensä tästä toimituksesta, meni propheta erääseen laawaan; mutta se joutui hätään ja Jona wiskattiin me-

reen. Hän nielästiin suurelta merieläwältä, joka kuitenkin muutaman päivän perästä offensi hänen maalle. Nyt meni Jona Ninive'en ja teki, niinkuin Jumala käskenyt oli. Rausa katui ja pääsi siis uhkaawasta rangaistuksesta. Sitä pahastui Jona; mutta sen seikan kautta, joka tapahtui Zonaan ja erään kaswaimen kanssa, jonka kuivettumista hän walitti, sai hän sen opetuksen, että jokaisen ihmisen henki on Jumalan edessä kallisk. Päätti tätä opitaan tästä kirjasta, että propheta pitää oleman kuuliainen Jumalan käskyille, ja että hänen prophetallinen arwonsa ei siitä wäheene, että Jumala armahdaa katuwaisia syntisiä, joille Hän ennen on julistuttanut rangaistustansa.

Micha.

Jubaan sukua, eli ja waiwutti noin w. 730. Silloin, warinkin ylemmissä säädyissä, waltoowata epäjumaluutta ja tapain pahennusta nuhtelee hän ja uhkaa Jumalan wälttömmällä rangaistuksella, joka ilmautuisi molempain waltakuntain häwityksellä. Tähän liitetään kuitenkin lohduttawaisia lupauksia, ja nämä hänen iloiset juttelut tulewaisuudesta tekee hänen kirjansa (7. l.) rikkaaksi ennustuksista Messiaasta, jonka hän sanoo syntyvän Bethlehem'issä.

Nabum.

Kotoisin Galileeasta, eli sillä ajalla, kuin Assyrialainen kuningas Sanherib piiritti Jerusalemia (w. 714), jossa Hiskia silloin hallitsi. Pyhässä närkästyksessä siitä onnettomuudesta, jonka tämä Assyrialaiisten häwitysretki tuotti Judalaisille, ja epäillen Jumalasta oikeutta, ennustaa hän Niniven ja Assyrian waltakunnan häwitystä (3 l.).

Babakuf.

Oli Jeremian aikainen. Huolestuneena Kaldeea-

laisten ja Babylonialaisten voimistumisesta ja aavistaen sitä turmelusta joka siitä olisi tulewa Judalaisille, edes tuo propheta Jumalalle walituksensa ja saa sen ilmestyksen, että se jumalainen oikeus kyllä aikansa olisi kohtaawa näitä Jumalan oman kansan vihollisia. Pelko ja toivo walto-
 tuu nuoroin sitä pyhää prophetaa tässä hänen kirjassa (3 l.).

Sephanja.

Tämän miehen prophetallinen vaikutus tapahtui sen Jumalata ja Hänen palvelustansa harrastawan Judan kuninkaan Josiaan hallituksen aikana (642—611). Hän edeltä sanoo Jerusalemin lähestyvätä hävitystä ja vaaroittaa senohessa noudattamaan Jumalalle otollista elämätä. Että Jumalan rankaisewa tuomio olisi kohtaawa Judalaisten vihamiehiä ennustaa myös hän (3 l.).

Saggai.

Oli luultavasti yksi niitä Judalaisia, jotka Serubabelin ja Josuan johdolla palasiivat wankiudesta, ja palautuneille maamiehille alkoi hän opettaja ja propheta wirkaansa (noin w. 520). Uskonnai-
 sten estein ja Judalaisten oman vastahakoisuuden kautta oli uuden temppelin rakentaminen keskeytynyt, joutatähden hän kehoittaa heitä kiiruusti sitä rakentamaan ja kunnollisesti uudistamaan jumalanpalvelusta. Kirjassa (2 l.) löytyy myös muutamia historiallisia tietoja.

Sacharja.

Oli Saggain aikainen ja niinkuin hänkin ylltytti hän toimellisesti alkamaan temppeli-rakennusta. Hänen kirjansa jakautuu kahteen osaan, joista edellinen (l. 1—8) kehoittaa uskollisesti noudattamaan Jumalan käskyjä ja kiiruusti toimittamaan Judan valtakuntaa ja

kirjkoa uuteen kuntoon. Siitä iloisesta tulevaisuudesta, joka tästä olisi seuraus, puhutaan jälleimmäisessä osassa (l. 9—14), joka sisältää ihanimman kuvailuksen Messiaan valtakunnan kultaista aikakunnasta.

Malachi.

Kutsuttu prophetain sinetiksi. Hän on viimeinen propheta, josta jotain kirjallista on meille säilynyt. Hän näkyy eläneen sillä ajalla, kuin temppeli tuli valmiiksi. Johdolla siitä intoaa propheta Jumalan la'in rikkomista vastaan ja lausuu lohduttawaisia lupauksia siitä autuaallisesta päiwästä, joka koittaisi Messiaan ynnä, joka hädän hetkenä ilmantuiksi (3 l.).

2. Salaperäiset Kirjat.

Ne neljätöistä kirjaa, jotka tällä nimityksellä mainitaan, ovat kirjoitetut sitten kuin wanhan testamentin kanoni oli lopetettu. Näistä kirjoista lienewät muuttamat alkuperäisesti kirjoitetut Kaldeean kielessä, joka jälkeen paluuta Babelista oli rahwan puhe Palestinasä, toiset taas Grekan kielessä, jota kieltä noin 300 w. e. Kr. j. sangen paljon puhuttiin Palestinasä ja rajamaisä. Uloastansa viimeksi mainitulla kielessä ovat nämä kirjat meille joutuneet. Niiden armosta sanoo Lutherus, että ne kyllä ovat hyödylliset ja lukemista ansaitsewat, mutta eiwät kuitenkaan ole pidettävät samasä armosä kuin kanoniilliset kirjat. Niiden sisällys on osaksi historiallinen osaksi opettawainen.

Judithan Kirja.

Opettawainen; mutta ei historialliselle totuudelle perustettu, kertomus Bethulian kaupungin ja senohesä

koko Judan maan pelastuksesta yhden vaimon sukkeluuden ja uljuuden kautta. Kirjassa sanotaan että kuningas Nebukadnezar oli lähettänyt sotapäällikkönsä Holoferneksen Judalaisia tukistamaan. Hän rupesti piirittämään Bethuliaa, jossa hätä kohta tuli yleiseksi. Silloin päätti eräs leskivaimo nimeltä Judith, turvaten Jumalaan, kokea kaupunkia pelastaa. Hän meni vihollisten majastoon, jossa hän tappoi Holoferneksen. Säikähtyneenä siitä pakenee vihollinen, mutta Judan kansan riemu muodattaiksen kiitoksessa Jumalalle (16 l.)

Wiisauden Kirja.

Tätä kirjaa (19 l.) on sanottu kuningas Salomonin tekemäksi, luultavasti siitä syystä että se on paljon Sananlasku- ja Saarnaaja-kirjan kaltainen; mutta tekijä lienee oikeimmin Egyptiläisessä kaupungissa Aleksandriassa asuva Judalainen (noin 100 w. e. Kr. s.). Nimensä on kirja saanut sisällyksestään. Se edesasettaa sitä jumalaista wiisautta, tieto Jumalasta ja Hänen tahtonsa seuraaminen, tawarana kyllä armollisena omissutettaa. Mielettömät ja jumalattomat ylönlatsowat sitä wahingokseksensa; mutta hurstkaat tulewat sen kautta onnellisiksi enjin tässä ajassa ja sitten vielä enemmän iankaikkisuudessa. Esimerkkeillä osoitetaan, kuinka onnen ja junauksen juuri on tässä wiisaudessa, ja kuinka hurjuudesta ja maallisisa himoista sifiää epäjumaluus, synti ja kaikki turmelus. Luwut 2—5 owat warjinkii sentähden ankarat, että ne selwemmästi ja määrällisemmästi kuin muut paikat wanhasa testamentisä ilmwittawat Judalaisten arweluja kuolemattomuudesta ja elämästä tämän jälkeen.

Tobian Kirja.

On kertomus yhdestä koetetuista, jumalatapelskääwäs-

tä, awion =, vanhempain = ja lasten = rakkauden kautta onnellisesta perheestä, jonka hurstas luottamus Jumalaan eivät tässä ajassakaan jäänyt ilman palkintoa. Se tapahtui Ninivessä Judalaisten siellä ollessa. Vanha Tobias teki silloin paljon hyvää onnettomille uskolaisillensa ja maamiehillensä. Vanhuudellansa tuli hän sokeaksi ja täytyi paitsi sitä kärsiä monta muuta waiwaa ja wiheliäisyyttä, jotka hän kaikki kärsi alamaisuudella Jumalan tahdolle. Odottaessansa lähellä olevata eroan- ja tästä maailmasta lähetti hän poikansa, jonka nimi myös oli Tobias, Median maahan noutamaan sinne lainatuista rahoja. Tällä matkalla seurattiin nuori Tobias Herran enkelistä. Usiansa hywästi toimitettua oli hänellä palattuansa se ilo että taitaa antaa näön isälensä jälleen. Kirjan loppu (13, 14 l.) sisältää sen vanhan kiitosweisin, täynnä aawistuksia paremmista ajoista, jotka käesiwät silloin onnettomalle Israelin kansalle.

Jesu Syrachin Kirja.

On kokous sywäajatusjellisiä mietelmiä ja elämänjohteita. Ne tässä (51 l.) edesasetetut ja lausutut opetukset ja tutkistelumukset Jumalasta, luonnosta ja ihmisestä ovat jotenkin Sananlasku = kirjassa löytyväisten kaltaiset. Syvä siweyden tunto, älykkyys ja kokemus elämätä ilmoittaisien ja lausuiksen siinä yleensä. Tekijä kutsuu itsensä Jesukseksi, erään Syrachin poika Jerusalemissa. Kirja lienee alkuperäisesti kirjoitettu Kaldeaan kielellä (200 w. e. Kr. s.) ja Grekan kieleksi käännetty (noin 130 w. e. Kr. s.) tekijän pojonpojalta, joka asui Egyptissä.

Baruchin Kirja.

Jos tämä Baruch, jonka nimen tämä kirja on saanut, on sama Baruch jota propheta Jeremia kutsuu

ystäväksensä, on tietympiä. Kirja jakautuu kahteen, toinen toisestansa eriyvään osaan. Edellinen osa (L. 1—5) on kirje niiltä kuningas Jojachin'in ynnä (noin w. 600) Babeliin kuletetuilta Judalaisilta, niille, jotka saivat jäädä isänmaahan. Tämä viimeksi mainittu kehoitetaan katumukseen ja kääntymään Jumalahan sillä rukouksella, että Hän huojentaisi heidän wankiudessa olewain maamiestensä tilaa. Jälleimmäinen osa (L. 6) on kirje, kirjoitettu Jeremian nimestä, Babelissa maapakolaisille, jotka waaroitetaan ryhtymästä pakanain mahdottomaan ja inhottawaan epäjumalanpalwelukseen.

Makkabeein Kirjat.

Tämä kirjat kertovat Judan kansan vaiheita jälkeen paluuta Babelista, waikka ne oikeimmin ainoastansa juttelawat Makkabeein suwuiista ja toista. Jälkeen paluuta wankiudesta olivat Judalaiset Persialaisten walledalla w. 332 e. Kr. s. asti, jolloin heidän maansa walloitettiin Maacedonian kuninkaalta Aleksanderi suurelta, joka kohta sen jälkeen walloitti koko Persian waltakunnan. Aleksanderin kuoleman perästä murtui hänen suuri waltakuntansa moneen pieneen. Judanmaa tuli sillä lailla osaksi Egyptin waltakunnasta w. 203 e. Kr. s. asti, jolloin se yhdistettiin Syrian waltakuntaan. Tähän aikaan asti käsitettiin Judalaisia yleisesti laupiudella ja he saivat rauhasa palwella isäinsä Jumalata; mutta Syrialainen kuningas Antiochus Epiphanes alkoi sortaa heitä, ryöstää ja saastuttaa heidän temppelinä, sen kautta saadaksensa heitä luopumaan sen ainoan ja totisen Jumalan palweluksesta ja kääntymään pakanain uskonoppiin. Monta Judalaista olivat myös niin heikot, että he kielsiwät uskonsa; mutta enin osa pysyi siinä lujana. Nyt, hädän hetkessä, rohkaitsen yksi pappi Matathias ynnä hänen wiis poikaansa, jotka

kokoiliivat ympärillensä kansan uljaimmat ja alkoivat vapausotaa (w. 167). Matathias kuoli jo seuraavana vuonna, mutta hänen aloitettua työtänsä eivät poikansa Judas, Jonathan ja Simon, jotka perätysten olivat vapaus sodan johdattajana, jättäneet kesken, ja viimeksi mainittu sai asian siihen kuntoon, että hän tunnustettiin vapaawaltiaaksi ruhtinaaksi (Ethnarch'iksi) pelastetussa Judan maassa (142). Hänen suvullansa oli hallitus w. 37 e. Kr. s. asti, kuin Herodes se suuri otti sen huoleksensa. — Makkabeein kirjat olivat alkuperäisesti neljä, mutta neljäs on kadonnut ja kolmas ei meidän bibliioissa ole saanut sija, koska Lutherus ei sitä kääntänyt. Niiden tekijät ovat tietymättömät ja samaten myös aikaa jona ne kirjoitettiin ei taideta määrättää. Toinen toisellensa ei ne ole missään järjestyksessä, vaan jokainen on kokonainen yksinänsä. Ensimmäinen kirja on luultavasti kirjoitettu Kaldeaan kielellä Palesti-
nassa asuvalta Judalaiselta (noin 100 w. e. Kr. s.). Muutaman lyhyen tiedon perästä Aleksanderi suuresta ja tilasta hänen kuolemansa jälkeen alkaa kertomus. Ensimmäisessä luvussa jo jutellaan wainomisesta Antiochuksen aikana ja kestää (16:sta l.) Ethnarchi Simonin kuolemaan (w. 135) asti. Toinen kirja (15 l.) mainitsee osaksi toisikertaan osaksi lisää ensimmäisen kirjan kertomusta. Paitsi sitä löytyy siinä kaksi kirjoitusta Judalaisilta Palesti-
nassa temppelein puhdistus-juhlasta Egyptissä asuville, ja historiallisesta kirjasta ulosotto Makkabeein urhouksista, kirjoitettu muuten tietymättömältä mieheltä, Jasonilta Cyrenestä. (Kolmas kirja kertoo kuningas Ptolomeus Philopatorin wainomisista Egyptissä asuvia Judalaisia (221—204.).

Kappaleet Estherin Kirjasta.

On lisäys Estherin kirjaan, sijältävä kuminkaan

käskyä Judalaisten kuolettamiseksi, Marдохain ja Estherin astuminen kuninkaan eteen ja se vastahainen käsky, joka siitä oli seuraus, jonka jälkeen kerrotaan valmistuksesta Purim-juhlaan ja erään unen selittämisestä.

Historia Danielista ja Susannasta.

Kertomus sen jumalatapelekkään ja siiveän Susannan kiusauksesta syntii, kanteesta oikeuden edessä ja tuomitsemisesta, mutta propheta Danielilta vaikutetusta vauvauvauksesta. Jos totinen tapaus on perustuksena tälle kertomukselle on tietymätön; se lienee ehkä vaan opetusjutelma. — Niin taitaa myös seuraavien kirjain laita olla.

Historia Belistä Babelissa ja Lohikärmeestä Babelissa.

Edellinen kertoo sitä epäjumalanpalvelusta, jolla Babelissa kunnioitettiin jumalata Belia, ja sitä silloin pappeilta noudatettua petosta, joka propheta Danielilta saatettiin ilmeen. — Jäleimmäinen kertoo sitä epäjumalanpalvelusta, jolla myös yksi lohikärme Babelissa kunnioitettiin, ja jonka sama Daniel tappoi silloin lailla että hän viiskäisi sen kitaan myrkyllistä ruokaa. Ne siitä vihasuneet papit saivat toimeen että Daniel heitettiin jalopeuraluolaan; mutta Herralta varjeltuna kuolemasta, otettiin hän sieltä kuninkaan käsityllä. Nyt heitettiin vuorossansa papit luolaan, jotka kohta tulivat jalopeuroilta reuithyiksi.

Asfarien rukous ja Kolmen miehen kiitos: weisu tulisessa pätsissä.

Ovat lisäykset 3:teen luf. 21 ja 23:ta w. Danielin ennuustukselle. — Edellinen sisältää paitti rukousta myös syyn siihen. — Jäleimmäinen on kiitosweisu Juma-

lalle, laulettu kolmelta jumalatapelkääwältä mieheltä, Danielin ystäwät ja niinkuin hän kaswatetut Babelissä, koska yksi Herran enkeli warjeli heitä, kuin heitä rangastukseksi hurskaudensa tähden piti eläwinä poltettaman.

Manasssen Rufous.

On lisäys 2:sen Nifa = kirjan 33:ta lukuun 12 ja 13:sta w. — Manasse, kuningas Judanmaassa (699 — 644), oli sängen taipuma epäjumaluuteen. Wiimein otettiin hän kiini wihollisiltansa ja wiettiin wankeuteen. Täältä onnettomuudelta parantunut, huutaa hän Jumalalta apua ja armoa tällä rukouksella, joka kuitenkin uskottawasti on myöhempään kirjoitettu tämän kuninkaan nimesjã.

Muutamissa biblioissa, waikka ei Lutheruksen kääntämässä ja kaikki sen kanssa yhtäpitämissã, löytyy vielä kaksi kirjaa, nimittäin: Eran kolmas ja neljäs kirja. Edellinen (9 l.) on, tietymättömältä mieheltã tehty, yhteenweto Kuningasten =, Nifa =, Eran = ja Nehemian kirjoista. Jãlemmäinen (16 l.) luullaan kirjoitetuksi myöhempään kuin Johanneksen ilmestyks, jonka omituista puheenpartta ja lauseen = muotoa siinä noudatetaan. Tekijã luullaan olewan kristinuskoon kastettu Judalainen.

2. Uusi Testamentti.

Sisãltää kristinopin pyhät tietokirjat. Eana E = vangeliumi, jota usein käytetään kristinopin siassa, on Grekalainen sana, joka merkitsee iloista sanomaa; nimittäin sitä iloista sanomata, että Jesuksen Kristuksen kautta on syntein anteeksi antamus, pelastus ja autuus kaikille ihmisille valmistettu ja tarjottu. Itse ei kristinuskon jumalainen säätãjã ja perustaja ole jãttãnyt

jälkeensä kirjoitettuja kirjoja; mutta se kuin Hän puhui, kärsi ja tefi, on kirjaan pantu Hänen opetuslapsiltansa ja heidän puolustajoilta, jotka Jumalan Hengen johdolla kirjoittivat tahi sitä kuin itse olivat kuulleet ja nähneet eli muilta oppineet. Tosin ei uuden testamentin kirjat ole kirjoitetut wiissiä keskusteltua järjestystä myöten, mutta kuitenkin ovat ne yhteensä lopetettu kokonainen. Evangeliumeissa edesasetetaan Jeesuksen elämää ja vaikutusta maan päällä Hänen syntymisestänsä alkaen siihen asti kuin kaikki tuli täytetyksi ja Hän taas meni ylös taivaallisen Isänsä tykö, jonka ohessa myös Jeesuksen puheita ja opetuksia mainitaan. Apostolein teot kertovat apostolein matkustelemisia ja ahkeroimisia Jeesuksen opin lewittämiseksi, jota oppia siinä myös tarkemmin selitetään. Ne niin kutsutut epistolat eli kirjat ovat wafetuisesti ne kirjat, joissa opinkappaleet edesasetetaan ja senohessa kaikenlaisia asetuksia kristityn seurakunnan ulkonaisesta tilasta annetaan. Wiimeisessä kirjassa, ilmeystykirjassa, kerrotaan runoilewalla kwapuheella kristinopin voitosta judalaisuutta ja pakanuutta. — Uuden testamentin 27:tä kirjoista on 5 historiallista 21 uskolauseellista ja 1 prophetaallisesta sisällyksestä.

A) Historialliset Kirjat.

Semmoiset ovat ne neljä Evangeliumia, Mattheuksen, Markuksen, Lukaan ja Johanneksen, ynnä Apostolein teot. Historiallinen kertomus alkaa niillä tapauksilla, jotka olivat likinnä edellä ja ennustivat Jeesuksen tuloa, ja loppuu 63 w. j. K. s. Wähää ennen Jeesuksen näkymäistä oloa maan päällä walmistettiin Hänelle tie, Hänen edelläkäymältänsä Johannes Kastajalta, joka Judalaisille saarnasi parannuksen kastetta heidän synteinsä anteeksi saamiseksi. Judan kansan tila oli silloin walitettava; waltikas temmaistu Judalta, joka sil-

loin alkoi tuntea koko siihen aikaan tietyn maailman yle-
peän valtiaan sortavuutta, nimittäin hengellisessä pi-
meudessa waeltawain Romalaisten. Heissä oli ym-
märriksen yläwä siwistys herättänyt ylönfatsumisen pa-
kanallista uskoa ja sen monia jumaloita, mutta sydäm-
men siwistys oli laimiinlyöty ja tapain pahennus siitä
yleinen seuraus. Nyt, ajan täyttämyksessä, syntyi se
Jumalalta isille prophetain kautta luvattu Messias. Monta
Judan kansasta odottivat Hänessä itsellensä maallista
ruhtinaa, joka uudestaan kuntoon asettaisi Judalaisten
langennutta suuruutta ja tuottaisi Davidin aikakunnan
jälleen; mutta ainoastansa muutamit, hurstkaat ja wi-
isaat, aawistivat hengellisestä kuningasta ja ijanlupau-
ksen totuuden tuoksiin poljetun waltakunnan kuntoon-
asettajata. Huomaamatoin joukosta oli Jesuksen synty-
minen, mutta taiwaan enkelit weisaisivat silloin riemu-
laulujansa Jumalalle kunniaksi siitä ihmisille maan päällä
walmistetusta rauhasta Jumalan kansa ja omain-
tinsa. Evangelistain kerrottua Jesuksen ympärileikka-
mista eli ottamista Judalaisen seurakunnan yhteyteen,
ja kuinka moniaat itämaan wiisaat myös osoittawat Hä-
nelle pakanain suosiota, kuin myös Hänen wanheppainsa
pakenemista Herodesta, joka pyrki sen nykyjään synty-
neen Judan kuninkaan hengen perään, ynnä heidän pa-
luuta ja asettautumista Nazarethiin, yltäwät he Je-
suksen lapsuuden ja nuoruuden aikaa, josta ainoastansa
mainitsewat yhtä matkustamista, wanheppain kansa,
12 wanhana pääsiäis juhalle Jerusalemiin. Kertomus
alkaa taas Jesuksen kolmannella kymmenellä wuodella,
koska Hän kasteen kautta Jordanin wirrassa wihitytti
itsensä Johannekselta suurelle työlle. Berkeleeltä kii-
fattua ja häntä woiitettua waeli Hän ympäri Judan-
maassa (enimmästi Galileassa) ja waikutti Jumalan
kunniaksi ja ihmishyden hywäksi. Opin ja ihmein kautta
osoitti Hän olewansa Jumalan Poika ja se luvattu

Messias eli Kristus, Herran Voideltu. Julkisen opettaja-
waikutuksensa alussa jo walitsi Hän, usein kyllä lukematto-
main, kuulijainsa seasta wiisaita miehiä, jotka sitten ei
missloinkaan Hänestä luopuneet. Nämä owat ne Jesuk-
sen 12 opetuslasta eli apostolia. He oliwat jokainen
alaisesta säädystä, mutta heidän sydämmensä oliwat puh-
taat ja totuudelle awonaiset. Kolme vuotta waelsi Je-
sus ympäri Judalaisten seassa, joista monta ihmetellen,
rakkaudella ja kunnioittaen kuunteliwat Hänen saarno-
jansa, waikka ensin osa Häntä vastaan waan kiihkoi
wihaa ja wainoa. Wiimein tuli aika jona Hänen piti
eroaman pois. Opetuslastensa kanssa meni Hän Jeru-
salemiin, pääsiäis juhlan lähestyessä, ja kuin Hän,
niinkuin laissa säädetty oli, heidän kanssa oli syönyt
pääsiäis karitsaa, asetti Hän Pyhän Ehtoollisen. Sen
alla ja kohta sen jälkeen piti Hän uskollisille opetuslap-
silleen ne ihanat, puhtaimmasta ja hartaimmasta rak-
kaudesta lähteneet puheet, jotka Johannes evangeliumis-
sansa on meille säilyttänyt (l. 14—18). Kärjittyä
kauhean sielun kamppauksen Gethsemanessa, otettiin Hän
kiini wihostisiltansa, joiden osoittaja oli se petollinen opetus-
lapsi Judas Iskarioth. Wiety ja tutkittu ylimmäisen papin
ja neuvosten tuomioistuimen edessä, tuomittiin Häntä,
koska Hän oli sanonut olewansa Jumalan Poika ja Kris-
tus, kuolemaan. Tuomio piti kuitenkin wahvistettaa,
Romalaiselta maaherralta, Pontius Pilatukselta, joka
sen toteen näytettömän kanteen höykällä, että Jesus oli
kapinoitsija wasten Romalaista keisaria, tuomitsi Häntä
ristinnaulittawaksi. Tuomio täytettiin kohta sen perästä
Golgathalla ja siellä, auringon pimitessä ja maan tä-
ristessä, ylönantoi Jesus ristillä henkensä. Hänen ruu-
miinsa haudattiin murhetilwiltä ystäwiltä, jotka kuitenkin
oliwat toiwoneet että Hän olisi se, joka pelastaisi Is-
raelia, ja nyt eiwät ymmärtäneet Hänen wiimeisiä sa-
noja ristillä: kaikki on täytetty, waan ainoastansa

näkiwät Hänen kuolewan niinkuin pahantekijä. Jeesus oli usein edelläkäsin puhunut kuolemastansa opetuslapsillensa ja silloin luvannut, kolmantena päivänä nousta ylös haudastansa. Usko ja epäusko taisteli toinen toisensa kanssa heidän sydämissänsä, kuin he kolmantena päivänä saivat kuulla ja nähdä, että Jeesus ei enää ollut haudassa, waan oli ylösnousnut. Eläwänä näytti Hän sitten itsensä opetuslapsillensa, puhui heidän kanssa siitä, kuin Jumalan valtakuntaan kuului, selitti heille raamattuja ja näytti heille toteen, että niin täytyi Kristus kärsiä ja sitten mennä kunniaansa. Kuin opetuslasten silmät aukeniwa ymmärtämään raamatuita ja paremmin tajuamaan tarkoitusta Jeesuksen elämillä maan päällä, wei Hän heitä Olijwuorelle, ja siellä heitä siunattuansa ja wihittyänsä totuuden ja oikeuden sotauroiksi ynnä luvattuansa lähettää heille lohduttajan, Pyhä Henki, joka lisää johtaisi heitä kaikessa totuudessa, erisi Hän heistä ja meni ylös taivaallisen Isänsä tykö. Tämä on pääsisällys niistä neljästä euangeliumeista, joiden välillä, waikka monta eroitusta tawataan, kuitenkin selwä ja kieltämätöin yhtäpitäwyyys (sointuwwuus) löytyy. Jeesuksen elämä ilmoitti rikkauden, joka oli käsittömätöin jokaisen yksittäisen ihmisen ymmärrykseltä. Msi käsitti sitä ylähäistä Hänen personassansa niin, toinen näin. Meidän 4 euangeliumit edesasettawat nämä erilaiset käsitykset ja yhdistetyinä taas antawat ne Hänestä selwän kuwan. Ne kolme ensimmäistä euangelistaa käsittiwät ja selittiwät kuki erityisesti jonkun wiisän puolen Jeesuksen suuresta vaikutuksesta, jonka he ulkoakäsin näkiwät; Johannes sitä wasten käsitti ja kuwaili enemmän sitä hengellistä kuwaa; — mutta kaikki todistawat he, että Jeesus on Kristus, Jumalan Poika, ja että meillä uskon kautta on elämä Hänen nimesänsä.

Mattheuksen Evangeliumi.

Mattheus, jota myös kutsuttiin Leviksi, oli erään Alpheuksen poika ja yks niistä 12:sta opetuslapista. Ennen kutsunustansa Jesukselta oli hän tullimies ja oleskelteli Galileean meren lähyydessä. Hänen waietus alansa apostolina jälkeen Jesuksen taiwaaseenmenoa näkyy olleen ainoastansa Palestina; ja mitä puhutaan hänen matkustamisista sitä edemmä, kuin myös että hän Ethiopiasa kiwitettiin kuoliaaksi, on epäwaka. Hänen waiheistansa muussa tarkoituksessa kaimataan tietoja. Pyhä Raamattu ei mainitse häntä jälkeen apostolein yhdesä oloa Jerusalemissa ensimmäisenä helluntapäivänä jälkeen Kristuksen taiwaaseenmenoa. Evangeliuminsa (28 lufua) kirjoitti hän wasetuifesti juda-kristityille, se on semmoisille jotka juudalaisuudesta olivat kristinuskuon kääntyneet, ja hän tarkoittaa näyttääsenjä heille toteen, että Jesus on se isille prophetain kautta luvattu Messias. Sentähden on hän evangeliumiinsa pannut sukuluettelon, joka alkaa Abrahamista, Judalaisten suku-isä, ja selittää Jesuksen kuuluan kuningas Davidin sukuun, kuin myös yhtenänsä mainitsee prophetain ennustuksia, jotka hän Jesuksen personassa näyttää täydistyneen. Wuosi, jona tämä evangeliumi kirjoitettiin, ei tarkasti taibeta määrättää; mutta että se tapahtui ennen Jerusalemin häwitystä (w. 70 j. Kr. s.), on selwä. Mattheuksen luullaan alkupe-
räisesti kirjoittaneen evangeliuminsa Kaldeen kielellä, mutta että hän itse toimitti sen kääntämisistä eli paremmin laittelemaa siitä Grekan kielelle, joka laittelema on meidän kanonissinen evangeliumi.

Markuksen Evangeliumi.

Markus, myös kutsuttu Johannekseksi ja Johannes Markukseksi, oli erään Marian poika, jolla

Jerusalemisä oli talo, jöä apostolit ja ensimmäiset kristityt pitivät kokouksansa. Markus ei ollut Jeesuksen opetuslapsi, vaan oli niin kutsuttu apostolinen mies. Hän luullaan saaneen opetuksensa Pietarilta, jollena hän myös joku aika oli tulkkina kuin hän saarnasi Grekalaisille. Sukulaisansa Barnabaan kautta tuli hän tuttu-uuteen Paawalin kanssa, jota hän seurasi hänen ensimmäisellä uskonkääntö-retkellänsä Wähempään Asiaan. Kaupungissa Perge luopui hän Paawalista, joka sentähden ei enää tahtonut ottaa häntä myötänsä. Markus ja Barnabas purjehtivat sitte Cyperi saareen, saarnaamaan evangeliumia. Joku aikaa sen perästä tavataan Markus kuitenkin taas Paawalin seurassa. Että Markus on kirjoittanut tämän evangeliuminsa (16 l.) apostoli Pietarin vaikutuksen alla, wakuutetaan kirke-isiltä; ja se on Pietarin hywäksimisestä kuin se on saanut kanonillisen arwon. Mita ja paikka jossa se kirjoitettiin ovat epäwakaat; luultawasti tapahtui se Romissa joku aika ennen Jerusalemien häwitystä. Markusen tarkoitus on edesajettaa Kristuksen wirka-waikutusta ja jul-kista opettaja-elämätä, ionkatahden hän kokonansa siwuuttaa Jeesuksen syntymää ja lapsuuden aikaa, ja kohta alkaa siitä kuin Johannes antoi Hänelle wiikimys-kasteen. Tämä evangeliumi näkyy kirjoitetuksi pakanakristityille, se on pakanoille, jotka olivat kääntyneet uskoon sen ristinnaulitun ja ylösnousneen Jeesuksen päälle, jonkatahden niitä heille tuntemattomia wanhan testamentin ennustuksia harwoin mainitaan, ja Juudalaisia tapoja ja seutuja laweammasti kerrotaan.

Lukaan Evangeliumi.

Lukas, kotoisen kaupungista Antiochia Syriassa, noudatti lääkäriwirkaa. Ensin pakana, sitten kääntynyt judalaisuuteen, saatettiin hän luultawasti Paawalilta kris-

tinuuskoon ja tuli kohta toimeliaaksi apostoliksi ja uskolliseksi työtoveriksi Paawalille, jota hän seurasi hänen monella matkallaan. Muuten ovat hänen elämänsä vaiheet tuntemattomat. Mutaassensa selvän käsityksen ankarammista tapauksista Wapahantajamme elämässä ja perustaessa ensimmäisiä kristittyitä seurakuntaa kirjoitti Lukas, luultavasti johdolla muutamilta kirjoitetuilta kertomuksilta (diegeser), yhden kirjan kahdessa osassa: Evangeliumi ja Apostolein Teot. Kirja omistettiin muuten tietymättömälle miehelle, Theophilukselle, mutta tarkoittaa pakana-kristittyitä yleisesti, jonkatahden hän evangeliumissansa (24 l.) enemmän tästäkseen semmoisiin Jesuksen tekoihin ja puheisiin, joiden kautta Jumalan vapaa, ei ihmisellisestä ansioista lähtewä, armo ilmoittaisi. Jeesus edesasetetaan siis ei ainoastansa Judalaisten pelastajana vaan myös koko ihmisuun, ja sentähden on Lukas kirjaansa pannut sukuluettelon, alkawa Adamista, ihmisuun perisä. Se on luultavasti kirjoitettu vuonna 64. Se wahvistus, jonka tämä kirja sai Paawalilta, on tuonut silleen arwon kristityssä kirkossa.

Johanneksen Evangeliumi.

Johannes, Jesuksen luopumatoin seuraaja ja opetuslappi, oli erään kalastajan Zebedeuksen ja hänen waimonsa Salomen poika. Salome luullaan olleen Jesuksen kaswatusisän, työmiehen Josephin, sisar. Weljensä Jakobuksen (wanhemman) kanssa kalasti hän Galileean meressä. Nuoruudessaan jo oli Johannes halullisesti kuunnellut Johannes Kastajaa ja hänen katumussaarnaa; ja Jesuksen kutsumusta noudatti hän iloisella mielellä. Woihallisesti saarnutettu Jesuksen laupiaalta saarnalta, jonka jokainen sana oli suia jumalainen totuus ja harras rakkaus, takistuiksen hän koko sielullansa Jesukseen ja tuli

siksi opetuslapsiksi, jota Jeesus rakasti. Hän ja hänen veljensä Pietari olivat Jeesuksen rakkaimmat ja uskollisimmat opetuslapset, ja myös ne, jotka saivat nähdä Häntä kirkastettuna Thaborin vuorella. Se sydämmellinen rakkaus joka paloi hänessä Jeesukselle, pakotti häntä seuraamaan Mestariansa vielä kuin Hän wiettiin oikeuden eteen ja Golgathalle. Siellä seisoi hän Hänen ristinä wieressä ja sai silloin suuren osoituksen Jeesuksen luottamuksesta, kuin Hän hänen huostaan uskoi äitinsä Marian, joka sitten kuolemaansa asti, wiistoista vuotta sen jälkeen (v. 48), olekseli Johanneksen tykönä. Jälkeen Jeesuksen taiwaseenmenoa wiipyi Johannes pitemmän aikaa Jerusalemissa, jossa hän holho seurakunnan hyötyä. Laupias, hiljainen mielenluontonsa ei tehnyt häntä soweliaaksi, niinkuin Pietaria ja Paawalia, sanomaan tietä evangeliumille, mutta sitä soweliaammaksi johdattamaan uskoon kääntyneitä sywempään ja selkeämpään tietoon. Ainoastansa muutamain lyhempäin matkalekemisten perästä Palestinasä, meni hän Wähempään Asiaan, jossa hän asettiiksen kaupunkihin Ephesus, ja kaupan hoiteli siellä olevaa seurakuntaa. Eräänä kristittyin wainomisen aikana pantiin hän maapakolaisuuteen Pathmos saareen, jossa hän joku aika olekseli, mutta sai sitten palata Ephesuskeen, jossa hän kuoli hiljaisen kuoleman vanhalla iällä (noin 100 w. j. Kr. s.). Hän eli pitemmältä kuin muut Jeesuksen opetuslapset, sillä jos oikeen tiedetään, niin ei muut heistä elänyt Jerusalemin häwityksen aikana. Ujasta milloin ja paikasta jossa hän kirjoitti evangeliuminsa ollaan epäwakaat; muutamamat luulewat sen tapahtuneen Ephesuskessa, toiset taas Pathmoskessa. Luultawasti on evangeliumi myöhempään kirjoitettu kuin ilmestyskirja. Näkyy myös kuin ne muut evangeliumit silloin jo olisimat olleet lewitetyt, sillä Johannes ikäänkuin täyttää mikä niissä on waillinainen. Laweammalta kuin ne muut evangelistat kertoo hän Je-

suksen viimeisistä hetkistä ja kanssapuheista opetuslastensa kanssa; kolmasosa evangeliumia (yhdeksän viimeiset luvut, 13—21) on sille omistettu. Niiden seassa erittäin mainittakoon 17:sta luku, joka sisältää Jesuksen pääpapillisen rukouksen, jossa Hän taivaalliselle Isälleen muodattaa hartaan rukouksen opetuslastensa ja kaikkein niiden edestä, jotka heidän saarnain kautta tulisivat Hänen päälleen uskomaan. Tällä evangeliumilla näkyy Johannes tarkoittaneen antaa oikeita ymmärryksiä Jesuksen personasta ja armosta, josta, sitten apostolein erottua maan päältä, wääriä arweluja alkoi nousta ja ehtimiseen enemmän lewitä. Tämä tapahtui warinkin niin kutsuttuin Gnostikein kanssa, jotka omistaen itsensä sywemmälle hengellisten kappalten tutkinnolle, pitivät sitä puhdasta yksinkertaista saarnaa Kristuksesta ei kylläisenä autuudeksi ja waativat sywempää wiisautta. — Johannes on tullut kutsutuksi rakkauden apostoliksi, sillä hänen elämästänsä, hänen puheistansa ja kirjoituksistansa loistaa yleinsä rakkauden, rauhan ja sowitzuksen henki, ja aina kehoitti hän myös seurakuntansa jäseniä totiseen weljelliseen rakkauteen.

Apostolein Teot.

Lukaalta kirjoitetut, owat jatkos hänen evangeliumillensa. Tämä kirja ei ole joku täydellinen historia apostoleista ja heidän waiheista; se kertoo ainwastansa yksinäisiä ankarimpia tapauksia kristinopin ensimmäisestä julistamisesta ja ensimmäisten kristittyin seurakuntain asetettamisesta. Kertomus alkaa Kristuksen taivaaseen noujemisella ja lopettaa toisella vuodella Paawalin (ensimmäisestä) wankuudesta Romiissa; se sisältää 31:den vuoden aikakauden (33—64). Kirjaa taidetaan jaottaa kahteen osaan. Edellinen (l. 1—12) kertoo Jesuksen taivaaseenmenoa, ja Matthiaksen walitsemusta apostoliksi langenneen Je-

das Iskariothin siaan (l. 1); Pyhän Hengen muodatus-
ta apostolein ylitse ensimmäisenä kristittynä hellun-
taipäiwänä, jolloin myös ensimmäinen kristitty seura-
kunta asetettiin (l. 2); tämän seurakunnan sisällistä ja
ulkonaista tilaa ja lisääntymistä (l. 3—6); ensim-
mäisen marttyrin Stephanuksen kiivittämistä (l. 7);
sitä suurta wainomista, joka saatiin aikaan eräältä
Saulukselta, jonka kautta opetuslapset hajotettiin ja
kristinoppia useammissa paikoissa julistettiin (l. 8);
edellä mainitun Sauluksen omaa kääntymistä uskoon
(l. 9); apostoli Pietarin tointa Juudalaisten seassa
ja ensimmäistä oloa pakanain joukossa, johon hän ke-
hoitettiin erinäiseltä jumalaiselta ilmestykseltä (l. 10,
11) ja (l. 12) apostoli Jakobin vanhemman marttyyri
kuolemata kuningas Herodes Agrippa 1:sen kautta ja
tämän kuolemaa (w. 44). Jäleimmäinen osa (l.
13—28) kertoo Paawalista, hänen matkustelemisista
ja siunauksellisesta waiikutuksesta pakanain seassa, joita
hän Jumalan armon kautta saattoi monta totuuden tietoon.

Paawali, ennen kääntymystensä tunnettu nimellä
Saulus, oli syntynyt Tarsuksessa, kaupunki Wähemmässä
Asiassa, mainio siitä että siellä suositeltiin koneita ja tie-
rouksia. Hänen vanhempansa olivat Judalaisia Benjamin'
suvusta, mutta heillä oli Romalainen porwari-oikeus.
Hänen isänsä oli liittolas pharisealaiselle uskoluokalle ja
oli määrännyt poikansa rabbiniksi eli kirjjan oppineeksi.
Tutkiaksensa Judalaista uskonopi-tietousta lähetettiin poika
Jerusalemiin, koko Judalaisen opin pääasumus. Täällä o-
petettiin hän siltä siihen aikaan niin kuuluisalta Gema-
lielta, jolta hän saatettiin suosiimaan pharisealaista puolta,
joka erinomaisella tarkkuudella koki täyttää ei ainoastansa
Moseksen lakia mutta myös suuri joukko muita isiltä pe-
rityitä asetuksia. Uhan tapaa myöten opetteliuksen hän
myös yhden käsityön, nimittäin teltta-tekemisen (se on
nalkain nuoruus majoiksi matkustaessa asuttawiksi), jota

työtä apostoli myös noudatti, ettei elatusensa puolesta joutua muille rasitukseksi. Hänellä oli luja, voimallinen ja rupeavainen mielen laatu. Wäsymättömällä innoilla ahkeroitfi hän sitä, jota hän piti totena ja oikeana. Niinkauvan kuin hän ainoastansa piti kristittyitä itsin uskon ja opin jättöläinä, tahtoi hän heitä jälleen entiseen uskoon ja wainosti heitä sentähden joka paikassa. Semmoisessa aikomuksessa toimitti hän kerran suurelta Neuwoista Jerusalemissa luvun mennäkseen Damaskukseen. Tällä matkallansa tuli hän ihmeellisen tapauksen, yhden taivaallisen näön kautta, pakotetuksi itse kääntymään kristinuskoon (w. 36). Tunto ihmisen äärettömää woimattomuutta kuin myös tunto armon ylönparista woimaa tunkeu hänen sydämeensä ja julistaminen uskoa Kristukseen oli tästä puoleen hänen elämänsä korkein tarkoitus. Palawan, nyt ewangeliumin laupiaalta opilta puhdistetun ja siwistetyn, intonsa totuudelle, woimansa waikuttamaan ja rohkean usjuutensa omisti hän nyt edestyyttämään wälkeuden ja totuuden woittoa. Hän ymmärsti että kristinoppi oli määrätty tulemaan kaikkein kansain omaisuudeksi, ja hän rupesti pakanain apostoliksi. Kohta kääntymyksensä jälkeen siirtuiksen hän Arabiaan, osaksi saarnataksensa ewangeliumia, osaksi ja warjinkin että raamattuun lufemisella ja tyhnellä ajattelulla tullaksensa täyteen tietoon siitä suuresta muutoksesta, joka hänen sydämessänsä oli tapahtunut. Kolmen vuoden perästä palasi hän Damaskukseen. Siellä joutui hän Jundalaisten wihan maaliksi ja työntöskinnän pääsi hän pakoon Jerusalemiin. Täällä tapasi hän Barnabaan, joka wei hänen Pietarin ja Jakobuksen, Herran weljen, tykö. Meljantoista päivän olelon perästä siellä lähti hän Barnabaan seurassa syntymäkaupunkiinsa Tarsumukseen ja sieltä Antiochiaan, jossa löytyi suurilukuinen seurakunta pakana-kristittyitä. Yhden vuoden täällä waikutettua matkustiwat he Jerusalemiin wiemään raha apua

nälän kauhentta färšiwille uskonweljillensä. Kohta palasivat he kuitenkin Antiochiaan, seurattut Johannekselta ja Markukselta. Seurakunnan wanhimmilta wihittiin nyt nämä miehet juhlallisesti kristinopin apostoleiksi pakanoilte, ja sitten lähti Paawali ensimmäiselle uskonkääntöretkellensä (w. 45), jolla hän olekseli monessa paikassa Wähemmässä Afiassa, jonka jälkeen hän meritse palasi Antiochiaan (l. 13, 14). Siellä olewassa seurakunnassa oli silloin nousnut riita juda-kristittyin ja pakana-kristittyin välillä, Moosesen seremoniallisen (menollisen) lain sitowasta woimasta kristityille, jota edelliset luulivat, mutta viimeksi mainituilta kiellettiin. Saa-
daksensa tätä ankaraa asiaa päätetyksi, lähetettiin Paawali ja muutamat weljistä Jerusalemiin, jossa asia tutkittiin apostoleilta yhteisesti. Johdolla siitä pidettiin Jerusalemissa (w. 52 tahi 53) apostolienkokous, jolloin se arweli, joka wäitti että Moosesen menollinen laki ja sen täyttäminen ei ollut autuudeksi tarpeellinen, päätettiin oikeaksi (l. 15). Tällä toimella palasivat lähettiläät Antiochiaan, ja kohta sen jälkeen lähti Paawali toiselle (l. 15—18) matkallensa, silloin ainoastansa seurattu Silaalta. Hän käwi terwehtimässä monta ennen asetettua seurakuntaa, matkaili Wähemmässä Afiassa, jossa eräs Timotheus liittiiksen häneen, ja kulki sieltä Europaan, jossa hän käwi kaupungeissa Philippi, Thessalonicha, Athen ja Korinth, jossa viimeksi mainituksa kaupungissa hän wiipyi puolen toista vuotta erään telttatekijän Akwilan ja hänen waimonsa Priskillan tykönä. Sieltä purjehti hän Ephesusseen Wähemmässä Afiassa ja palasi täältä Antiochiaan (w. 57). Lyhykäisesti käytyänsä Jerusalemissa, alkoi hän kolmannen matkansa (l. 19, 20). Kulkien Wähemmän Afsan kautta tuli hän Ephesusseen, jossa hän wiipyi kolmatta vuotta. Yhden kapinan tähden, joka toimitettiin kultasepältä Demetriukselta, joka walmisti epäjumalan kuvia, täytyi hän

paeta sieltä ja meni silloin Europaan, jossa hän kävi ennen asetetuissa seurakunnissa Macedoniasa ja Grefan maalla. Nyt purjehti hän Syriaan, aikomuksessa wii-
dennen kerran käydä Jerusalemissa, waikka häntä waa-
roitettiin kawahtamaan itseänsä Judalaisten wihalta, jonka hän saarnoinsa kautta pakanoilta itsellensä oli saattanut. Kohta jälkeen hänen tuloansa sinne (w. 60) nousi kapina ja Paawali pantiin Romalaisilta wartiolta wankiuteen (l. 21). Sieltä lähetettiin hän Cesareaan, jossa Romalainen la'inholhoja (profuratori) Felix olekseli. Täällä pidettiin häntä kaksi vuotta wankiudessa, jonka jälkeen se uusi la'inholhoja Festus lähetti häntä Romiin (w. 62), koska hän oli wetänyt asianza Romin keisarin päätettä-
wäksi. Tämä matka oli monessa tarkoituksessa waiwa-
loinen ja viimein jouduttiin hakfirikoon lähellä saarta Maltaa, jossa saaresa Paawali silloin oli talwen yli. Seuraawana vuonna tuli hän Romiin, jossa hän hel-
possa wankiudessa oli toista vuotta (63—65), saamata asianza päätetyksi. Siinä loppui kertomus apostolein teoissa. Myöhempäin, kuitenkään ei oikein luotettawain, tietoin jälkeen, oli Paawali päästetty tästä wankiudesta ja sitten monta kertaa matkustanut, mutta toisen kerran kiini pantu, pidetty wankiudessa Romissa, jossa häntä wiimen miekalla mestattiin (w. 67 eli 68).

Jesuksen opetuslasten waiheita tunnetaan yleisesti fangen wähän. Mattheuksesta ja Johanneksesta on e-
dellä puhuttu ja Pietarista puhutaan jälkeen päin. Sa-
kobuksesta, wanhempi, Zebedeuksen poika ja Johan-
neksen weli, kertoo Apost. Teot l. 12, että hän kaatui funingas Agrippan miekan edessä; ja pettäjästä Ju-
das Iskariothista kertowat Mattheus ja Lukas, että hän oli itsensä hirttänyt. Mitä muihin opetuslap-
siin tulee, sanowat epäwakaat kertomukset fristityn kir-
kon wanhimmista ajoista, että Andreas, Pietarin weli,
suunaufsellisten matkustamisten perästä pakanallisten kau-

sain seassa, jolla ajalla hänen myös sanotaan asettaneen ensimmäisen kristityn seurakunnan Konstantinopelissa, ristinnaulittiin Grefan maassa; — että Philippus, joka joku aika oli saarnannut Samariassa ja kastanut erään ylhäisemmän wirtamiehen Ethiopiasta Afrikassa (Apost. T. 8 l.), Wähimmässä Afiassa, likellä kaupunkia Kolosse, oli hengestänsä päästetyksi tullut siellä olewain wallas=miesten kautta, jotka wihalla hawaitsiwat sitä intoa, jolla hän toimi siellä sia saanutta karmeepalwelusta; — että Bartholomeus, joka oli ollut Philipuksen seuraaja, mutta hänen marttyyrinä kuollessa pääsi hengellensä, viimein tuli nyletyksi eräässä kaupungissa likellä Kaspien mereä; — että Thomas, kaksoinen, matkoillaan Persiassa, oli tawannut niitä wiisaita miehiä, joista puhutaan Matth. Evang. 2:ssa l., ja jotka häneltä nyt kastettiin, ja että hän viimein oli mennyt aina Indiaan, jossa hän keihäillä pistettiin kuoliaaksi pakanallisilta pappeilta; — että Judas Thaddeus ja Simon Zelotes samalla kertaa murhattiin Persiassa, mutta toinen sanoma kertoo Simonin saaneen kuolemansa Britaniassa; — että Jakobus, nuorempi, Judalaisilta kiwitettiin kuoliaaksi.

B) Uskolauseelliset Kirjat.

Nämä owat ne 21 Epistolaa eli lähetykskirjaa, jotka owat kirjoitetut muutamilta apostoleilta, osaksi koko seurakunnille, osaksi yksityisille ihmisille. Waikka kirjoitetut erilaisista ja usein yksityisistä syistä sisältäwät ne kuitenkin jokainen kaikille ihmisille werrattoman tawaran, tarroitettakoon niissä löytyviä selityksiä wisfeistä oppinkappaleista, eli sääntöjä wisfeistä ulkonaisista suhteista eli niitä sydämmellisiä ystäwyden wuodatuksia. Wiimeiset seitsemän epistolaa owat tulleet kutututiksi yleisiksi, joko sentähden että niiden sisällys

on yleisempi, tahi sentähden että eivät ole kirjoitetut wiisjeille seurakunnille eli ihmijlle (Johanneksen kaks jä-
leimmäistä owat kuitenkin kirjoitetut wiisjeille yksityijlle ihmijlle), waan kaikille kistityille yleisesti. — Melkein jokaisessa epistolasssa taibetaan erottaa kaksi pääosaa: 1) uskolauseellinen, joka selittää muutamia wiisjää uskonkappaleita, ja 2) siweydeellinen (eli kehoittawa), joka antaa wiisjää siweyteen koskewia asetuksia ja kehoittaa noudattamaan semmoista elämää, joka Kristuksen seuraajalle olii kelmollinen.

Epistola Romalaisille.

Tämän kirjan kirjoitti Paawali Korinthissa (w. 60), wähhä ennen viimeistä matkaansa Jerusalemiin, sille kistitylle seurakunnalle, joka jo aikaseen löytyi Romissa. Milloin tämä seurakunta ilmestyi ei ole tietty; ei kukaan apostoli näy sitä perustaneen. Tämän kirjan pääatarkoit-
tus on selittää suhdetta la'in ja ewangeliumin välillä (se on ihmishuon suhdetta Jumalalle ennen ja jälkeen sitä aikaa, kuin Jumala ilmoitti itsensä lihassa) ja antaa edesasetuksen sen ewangeliumillisen eli kistillisen pelastus-laitoksen olemmasta, joka sisältyy näihin sanoihin: että Jumalan armo on vapaa; ei työt, waan ainoastansa usko ristinnaulitun ja ylösnousneen Jesuksen päälle tekee autuaaksi. Serwehtimisen ja alkujohdatuksen perästä (l. 1 w. 1—17) näyttää Paawali kirjan edellisessä osassa (11 l.), joka pääainees-
ta on uskolauseellinen selitys: Ewangeliumi on Jumalan woima kaikille niille autuudeksi, jotka uskowat, että koko ihmishuku on synnillä saastutettu ja ettei siis eroitusta löydy Judalaisten ja pakanain välillä heidän suhteessa Jumalan armolle ja iankaik-
kijelle autuudelle, koska he kaikki owat syntisiä, eiwätkä raida täyttää la'in vaatimuksia ja heillä siis ei ole mi-

tään josta kerskaasivat Jumalan edessä (l. 1—3). Jumalan rakkaus on sentähden raiwannut toisen tien autuuteen ja me tulemme wanhurskaiksi ansaitsemata Hänen armoansa, sen pelastuksen kautta, joka Jeesuksessa Kristuksessa tapahtunut on, jonka Jumala on asettanut armoistumiseksi, uskon kautta Hänen meressänsä; tähän asetetaan esimerkiksi Abraham, joka sai armoa Jumalan edessä ei töinsä vaan uskonsa kautta (l. 3—5). Apostoli näyttää kuitenkin myös la'in hyötyä; se on kurittaja Kristuksen tykö, samalla kuin se opettaa meitä tuntemaan synti=wiheleäisyyttämme ja kuinka suuri synnin valta on, että armon suurempi valta ylönpaisui (l. 5—7). Sen jälkeen edesasetetaan (l. 7, 8) ihmisen fisällisen elämän miehistymistä, lapsuuden siemen tilasta alkaen siihen asti kuin ensimmäinen tunto syntyisyydestä la'ilta herätetään, ja silloin tunnetusta tarpeesta pelastusta, josta usko Kristukseen alkaa kukoistaa siksi kuin se Jumalan armon kautta on voittanut maailman ja lihan, ynnä tullut uudeksi ihmiseksi, jonka jälkeen (l. 9—11) apostoli armowalitusmuksesta sanoo Jumalan tahtowan, että kaikki ihmiset pitää autuaiksi tuleman ja pääsemän totuuden tietoon, ja että siis jokaisen ihmisen pyhitys ja autuus on Jumalan armo, mutta hänen paatumuksensa synnissä ja viimeinen kadotus ovat hänen omat työnsä. Kirjan toinen osa (l. 12—15: 13) antaa kehoituksia ja säättöjä kristilliseen, siweydelliseen ja koko elämätä käsittävään pyhitykseen, jonka fisallinen tunto=merkki on nöyryys, jolla on juurensa rakkaudessa, joka on la'in täyttämys. Heidän pitäisi siis olla karsiwäliset ja salliwaiset kuin erilaisia arweluja ilmentuu, olla myöntywäiset uskoissa heikkoille, kuuliaiset la'illisellen, waikka myöskin pakanalliselle, esiwallalle, ja yleisesti, koska yö on kulunut ja päivä on koittanut, kuolettaa lihan työt ja waeltaa niinkuin walleuden lapset. Lopulla (l. 15, 16) antaa apostoli muu=

tamia tietoja aivotuista matkoistansa, estätteleksen tämän kirjoituksensa edestä, koska hän ei ollut seurakunnan asettaja, vaan aineastansa weli, mainitsee mielellään tulewan Romiin ja lopettaa terweyksillä ja siunauksilla.

Epistola Korinthilaisille.

Korinthi oli suuri ja warakas kauppa kaupunki Grekan maalla. Siellä kukoistivat taidot ja tietoukset, mutta ylöllisyys ja siweyttömyys oli myös wallalla. Toisella uskoontääntö-retkellänsä tuli Paawali sinne ja pitemmältä ollen asetti hän siellä, suurimmaksi osaksi pakanoista, sängen suurilukuisen seurakunnan, jota Apollos sitten suurenti. Tämä Apollos oli Judalainen, puhelias ja kirjan oppinut, kotoisin Aleksandriasta. Alkua saatu uskomaan että Jesus on Kristus, alkoi hän ensin Ephesusssä ja sitten Korinthissa, jossa hän mainioin luonnon lahjainja kautta sai suuren suosion. Paawali ja Apollos olivat armeluinja puolesta sängen yhtäläiset. Koha sen jälkeen kuin Paawali oli lähtenyt Korinthista, ilmautui kaikenlaisia riitoja seurakunnassa, joiden kautta muodostui erinäisiä lahkokuntia, nimittäin: Paawalilaisia, Apolloslaisia, Pietarilaisia ja Kristiani-laisia. Siihen tuli päälliseksi lisääntymä tapain pahenus. Tämä kaikki tuotti apostoleille suuren murheen ja huolen, ja saattoi häntä lähettämään sinne kolme kirjoitusta, joista kuitenkin ensimmäinen on joutunut hukkaan.

Se nyt niin kutsuttu ensimmäinen epistola kirjoitettiin Paawalilta lopulla oloansa Ephesusssä (w. 59), saatuaan w. 60, enemmän rauhaansa rikkowia sanomia ja erään lähettilään Korinthista kysyttyä neuvoja. Kirjan ensimmäinen osa (l. 1—4) alkaa tavallisella terwehtimisellä seurakuntaa ja kiitoksella Jumalalle Sanan saarnaamisesta ja tunnustamisesta, jonka jälkeen apostoli edesasettaa seurakunnan tilaa yleisesti ja walit-

taiksen ilmentymistä riidoista ja lahkokunnista jotka olivat tulleet siitä, että he enemmän taistelivat itsensä ihmisiin ja wälikappaleihin, joiden kautta Kristuksen oppi julistettiin, kuin itse oppiin. Hän waarottaa pitämästä tämän maailman wiisautta aiwan korkeassa arwossa, koska kaikki totinen wiisaus aina pitää sulkeutumisan oppihin Kristuksesta ja Hänen rististä, joka oppi kaikessa yksinkertaisuudessaan kuitenkin on enemmän kaikkea ihmisen wiisautta. Sitten wanhurskauttaa hän saarnaansa, puolustaa apostoliarmoansa ja kieltää heitä antamasta wietellä itsiänsä muuhun evangeliumiin kuin siihen, jota hän heille on saarnannut. Toisessa osassa (l. 5—10) puhuu hän yksityisistä asioista, käskkee sulkemaan siweyttömiä ihmisiä seurakunnasta, intoaa sitä siweyttömyyttä vastaan, joka on saanut siaan, koska kristitty pitää pitämän ruumiinsa pyhydessä, Pyhän Hengen temppelinä, puhuu awiosta ja antaa johdon kristillisen wapauden oikeaan käyttämiseen, että ei sen wäärinkäyttämisellä saatais wihaa aikaan. Kirjan Kolmas osa (l. 11—14) koskettaa sitä, jota he julkisessa elämänsänsä ja kokouksissaan pitäisi noudattaa, warsinakin ollessansa rakkauden atrialla ja sen kanssa yhdistetyllä käymisellä ehtoollisella. Sen jälkeen puhuu hän erilaisten sielunkuntoin ja hengellisten lahjain arwosta ja käyttämisestä, jotka kaikki, lähteneenä yhdestä hengestä, pitää käytettämän siälliseksi rakennukseksi, näyttäen että ne kaikki ilman rakkautta, joka on korkein ja suurin kaikkien awuista, eivät ole mistään arwosta. Meljännessä osassa (l. 15, 16) selitetään opin ylösnousemisesta ankaruutta ja wiskeyttä, joka oppi on lähimmässä yhteydessä kristinuskon olennon kanssa, mutta kuitenkin Korinthilaisilta kiellettiin. Kehoitettua kokoamaan almuja köyhille uskonweljille Jerusalemissa lopettaa Paawali kirjansa terweyksillä ja onnen toivotuksilla.

Kokhta jälkeen edellisen epistolan lähettyä täytyi Paaw-

wali kultaseppeä Demetriuksen kapinan tähden paeta Ephesuksesta. Tultua Euroopaan mieli hän ensin mennä Korinttiin, mutta tahtoi sitä ennen tietää, minkälaisen vaikutuksen hänen kirjoituksensa siellä oli saanut aikaan. Tässä aikomuksessa lähetti hän Makedoniasta sinne ystävänsä Tituksen, joka palattuansa kertoi tilaa siellä. Monessa oli kirja herättänyt intoa totuudelle ynnä wirtistänyt rakkautta ja kunnioittamista Paawalille, mutta toiset taas pysyivät sokeudessaan ja pitivät itsensä opettajoihin, jotka alentamalla Paawalin arwoa kokiwat hankkia itsillensä sitä suurempaa arwoa. Siitä syystä kirjoitti ja lähetti Paawali meidän toisen epistolan (w. 60). Paitti tawallisia terweyksiä ja siunauksia alussa ja lopussa on kirja kolmeosainen. Ensimmäisessä (l. 1—3) kiittää apostoli Jumalata pelastuksestaan Ephesuksesta, puhuu lohdutuksestaan kaikkein kärsimystensä alla, puolustaa itseänsä panettelijoitan wastaan, käskää jälleen ottamaan yhden seurakunnan yhteydestä suljetun, mutta nyt katuwaisen, syntisen ja lausuuwimalla ja lämpeydellä rakkauden ja totuuden sanoja. Toisessa osassa (l. 4—9) kertoo hän elämästensä ja rehellisestä toimestansa apostolisen wirkan sa toimituksessa ja wertaa tätä kohtansa tehtyin toimauksiin, jonka jälkeen hän rohkeasti ja awonaisesti, mutta ilman omaa rakkautta ja kunniakiikkoa, ylistää kaikkea sitä suurta ja siunauksellista, kuin Herra on antanut hänen, toimeliain työmies Hänen wiinamäellensä, saada aikaan. Tietäessä ruumiin ylösnouseman ja toivoessa sitä autuutta, joka silloin uskollisille ilmoitetuksi tulee, löytää hän jina lohdutusta kaikkein maallisten kärsimysten alla, ja sen päälle perustaa hän myös kehoitustansa seurakunnalle luopumaan maailmallisista himoista ja wihkiämään itsensä Herralle. Wiimeksi kehoittaa hän kokoamaan almuja köyhille kirstityille Palestinas sa. Kolmannessa osassa (l. 10—13) puolustaa hän uudestaan apostoliarwoansa

panettelihoitansa vastaan, sanoen itsensä ei olewan halwempi kuin ne "forkeat apostolit," Jesuksen omat opetuslapset, jonka jälkeen hän lopettaa kirjansa manauksella parantumiseen, rakkauteen ja rauhaan.

Epistola Galatilaisille.

Galatiassa, maakunta Wähemmässä Asiassa, oli Paawali oleksellut kaks kertaa ja siellä asettanut seurakunnan suurimmaksi osaksi pakanakristityistä. Täällä oli ilmestynyt muutamia opettajia, jotka wäittiwät todesti sitä armelua, että pitäminen Moosesen menollista lakia olisi kristityille tarpeellinen, jonkatahden he myös tahtowat, että kristinuskoon kääntyneet pakanat pitäisi ympärileikattaman. Joka paikassa, jossa semmoisia opettajia löytyi panetteliwat he Paawalia ja kokiwat alentaa hänen saarnainsa armoa. Siitä syystä kirjoitti Paawali tämän epistolan Ephesusessa (luultawasti w. 58), ja taidetaan se jaottaa kolmeen osaan. Ensimmäinen osa (l. 1, 2) kertoo apostolin omaa elämätä, jonka ynnä hän puolustaa apostoliarwoansa ja saarnaansa, jota hän ei keltään ihmiseltä saanut, waan wälittömästi Jumalalta, jonkatahden hän apostoliwiraassansa myös oli hywäksi tunnustettu Jesuksen omilta opetuslapsilta. Toinen osa (l. 3—5: 12) on uskolauseellinen selitys ihmisen wanhurskauden perustuksesta Jumalan edessä ja la'in suhteesta evangeliumille, jota ynnä hän näyttää, että ihminen ei tule wanhurskaaksi la'in kautta, jonka waatimukset owat hänelle mahdottomat täyttää, waan ainoastansa Jesuksen täydesti-tekemisellä, joka uskon kautta ihmiselle hywäksi luetaan. Tähän uskoon ja etsimään osallisuutta Kristuksen ansioista pitää laki meitä ahdistaman; mutta la'in kirouksesta on Kristus meitä pelastanut ja tämä pelastus ei ole tapahtunut Jumalan lasten orjuudesta, waan heidän wapaudesta. Kolmas osa (l. 5:

13—6) antaa monta vaaroitusta, että ei käytää wäärin kristillistä wapautta, ja muutamia manauksia, waeltamaan hengesä eikä lihan ja sen himoin jälkeen.

Epistola Ephesilaisille.

Ephesus oli suuri ja warakas kauppa kaupunki Wähemmässä Asiassa. Se oli muinois aikana kuuluisa siellä olewasta komeasta, pakanalliselle jumalattarelle Dianalle pyhitetystä, temppelistä. Tähän kaupunkiin oli joukko Judalaisia asettautuneet asumaan ja heistä oli Paawali, ensimmäisen kerran käydessänsä kaupungissa, kääntänyt yhden osan kristinuskoon. Sillä aikaa kuin hän toisen kerran olekseli siellä kaks wuotta suuresti hän aika lailla seurakuntaa, joka, koska Ephesus oli Wähemmän Asian suurin kaupunki, oli ikään kuin keskus kaikille kristityille yhteyksille mainituissa maassa. Tässä ja lähellä olewissa seurakunnissa oli opettajoina ilmautunut, jotka, tutkiesiansa kristinoppia, rupešiwat pitämään sitä puhdasta, yksinkertaista apostolista saarnaa ei kylläisenä, waan waatiwat ylempää wiisautta, joka saattaisi ihmistä enkelein kanssakäymiseen. Estääksensä ja tukahuttaaksensa tätä waarallista erhetystä kirjoitti Paawali (ensimmäisen) waukiutensa aikana Romissa (63—65) tämän kirjan, joka oikeimmin on kulkukirjoitus monelle seurakunnalle, jotka pitäisi sitä toinen toisillensa lähettämän. Kirjan edellisessä osassa (l. 1—3) kiittää hän Jumalata, joka on saarnauttanut ewangeliumia ja jonka armolupaauksiin ja siunauksiin kaikilla ihmisillä on sama oikeus. Sitä puhuesiansa muistuttaa hän lukijoilensa heidän entistä lohdutointa tilaa ja heidän nykyisen onnensa suuruutta, kuinka he wihan lapsina olivat syntyneet, mutta nyt olivat tulleet armon lapsiksi Kristuksessa, ja pitää onnensa että hän kutsuttiin julistamaan heille totuutta ja heille pelastusta walmis-

tamaan. Muuten edes asetetaan evangeliumia sisältävänä syvää, muinoin salattua, mutta nyt Jumalalta ilmoitettua wiisautta. Jäleimmäisessä osassa (l. 4—5) kehoittaa apostoli pysymään hengen yhteydessä rauhan sitein kautta ja kokemaan noudattaa kristinopin suntaista elämää. Heidän pitäisi siis oleman oikeamieliset rakkauksessa, oleman Jumalan jäljelliset niinkuin rakkaat lapset ja täyttämän kaikki welvollisuutensa, jonka ynnä suhde avioliittolaisten, vanhempain ja lasten, isäntäin ja palkollisten välillä selitetään. Wiimeiseksi tulee kehoituksia pysymäisyydeksi uskossa; heidän pitäisi oleman voimalliset Herrassa ja Hänen wäkewyyden woimassa.

Epistola Philippiläisille.

Philippi oli ankara kaupunki Macedoniassa. Toisella uskonkääntö=retkellänsä tuli Paawali sinne ja asetti siellä ensimmäisen kristityn seurakuntansa Euroopassa. Grinomaisten armollinen oli apostolille tämä seurakunta, joka myös puolestaan hartaaasti rakasti opettajansa ja usein waroillansa auttoi häntä. Hänen ollessa wankiudessa Romissa, mieli Philippiläinen seurakunta saada tietoja hänestä ja lähetti sentähden Epaphrodituksen wiemään hänelle rahaapua. Siitä syystä kirjoitti apostoli tämän kirjan, joka on kirjoitettu erinomaisella lämpimällä ja hartaimmalla rakkaudella. Sydämmellisen terwehtimisen perästä ja lausuttua iloansa evangeliumin edestymisestä, antaa hän muutamia tietoja tilastansa, waaroittaa heitä sowintoon ja nöyryyteen ja lausuu iloansa heidän uskostansa ja omia toivojansa kärsimysten alla. Mutta koska myös Philippiissä löytyi semmoisia uskon häiritsejiä kuin Galatiassa, niin waaroittaa hän seurakuntaa kawahtamaan itseänsä heidän opista, kehoittaa pysymäisyyden uskossa ja ahkeruuteen hywisä töissä. Wiimeksi kiittää hän heitä rakkauden osoituksistansa ja lopettaa terweyksillä (4 l.).

Epistola Kolosselaisille.

Kolosse oli kaupunki Wähemmässä Aasiassa, jossa eräs Epaphras, Baawalin ystävä, oli Judalaisista ja pakanoista asettanut kristityn seurakunnan. Näkyy itäänkuin ei Baawali itse olisi käynyt tässä seurakunnassa, mutta hän tunsi kuitenkin monta sen jäsentä, ja Epaphras, joka joku aika oli ollut hänen tykönänsä Romissa wanhiuden aikana, oli antanut hänelle kaikenlaisia tietoja seurakunnan tilasta. Niinkuin Ephesus¹ssa oli täälläkin opettajoina ilmautunut, jotka kokiivat wietellä seurakuntaa oikeasta uskosta ja ykfinfertaisuudesta Kristuksessa, sillä lailla että he pitivät wis²sin sywemmän opia ja wiisauden suuressa armo³ssa ja luuliwat wis⁴sein itse päällepantuin ruumiin riitelemusten ja hurstkain harjoitusten kautta, jotka pitäisi⁵ fuolettaman sitä liballista mieltä, tulewansa likempään yhteyteen henki-maailman kanssa. Tämä epistola, joka myös on määrätty seurakunnalle siinä litellä olewas⁶sa kaupungissa Laodiceassa, alkaa lausumalla sydämmellistä iloa uskon siunausk⁷sellista edestymisestä Kolosselaisien seassa ja hartaalla rukouksella heidän hywän⁸sa edestä. Sitten asetetaan heiltä mietittämä⁹ksi sen Jesuksen fuoleman kautta waikutetun s¹⁰owinnon suurta armoa. Heidän pitäisi¹¹ oleman pysyväiset siinä opissa joka heille oli saarnattu, eikä antaa itseän¹²sä wieteltää wääriltä opettajoilta, jotka eiwät pidä itsensä kulma¹³fiwessa Kristuksessa, joka on Jumalan näkywäinen fuwa, se ainoa wälittäjä, ynnä enemmän kuin kaikki henget ja enkelit. Nämä opettajat panewat kristinopin olennon ainoastansa muutamihin ulkonaisiin käytöksiin ja maallisiin kieltämi¹⁴siin, waikka kristinopilla on se paljon ylempi tarkoitus että muuttaa koko sisällistä ihmistä Jumalan pyhää tahtoa myöten (l. 1, 2). Senjälkeen (l. 3, 4) seuraa muutamia waaroituksia siweyteen ja että waeltaisiwat mahdollisesti, Herralle mielik¹⁵si, ja wiimek¹⁶si terweyksiä.

Epistola Thessalonichalaisille.

Thessalonicha oli aimollinen kaupunki Makedonias-
sa. Suurin osa asukkaista oli tosin Grekelaisia ja Ro-
malaisia, mutta täällä niinkuin yleinsä Romiin valtakun-
nassa asui paljon Judalaisia. Uskonnellisia kokouksiansa
varten oli heillä synagoga (kirjko), jossa myös Paa-
wali toisella matkallansa saarnasi Jesuksen sovinnosta,
ja sen kautta perusti kristityn seurakunnan. Täällä
taisi hän kuitenkin waan wiipyä muutama wiikko, koska
hänen vastustajain, Judalaisten, toimeen saama kapina,
pakotti häntä lähtemään sieltä. Tultua Atheniin, lähetti
hän ystävänsä Timotheuksen wahvistamaan sitä uutta
seurakuntaa uskossansa. Sitte meni Paawali Korintheiin,
jonne Timotheus myös jonkun ajan perästä tuli. Ne
ilahuttawat sanomat, jotka hän toi myötänsä tilasta Tes-
salonichassa, olivat syyn jonkatakäden Paawali kirjoitti e-
dellisen epistolansa (w. 54), jossa hän lausuu iloansa
heidän uskosta ja totuuden voitosta kaikkea esteitä, ja
johon hän liittää hartaan rukouksen uskonedestymiseksi
(L. 1—3). Hän kehoittaa heitä sitten oikeaan käytök-
seen, koska Jumala ei ole kutsunut meitä saastaisuuteen
waan pyhitykseen. Koska muutamia wääriä arweluja Jesuk-
sen paluusta oli heissä noussut, opettaa hän heitä, kuinka
tätä oppia, oppi ylösnousemisesta ja tuomiosta, pitää
ymmärrettämän, jonka jälkeen seuraa manauksia aina o-
lemaan walmiit, että heidän henkensä, sielunsa ja ruu-
miinsa olisimat wapaat rangaistuksesta, koska meidän
Herramme Jesus Kristus tulee (L. 4, 5). — Mutta
koska muutamit lauseen muodot kirjassa owat antaneet
syyn siihen luuloon, että Herran paluu olisi lähellä ja
kohta tapahtui, sai apostoli siitä syyn, että, myös
Korinthista, kirjoittaa toisen epistolansa (3 L.), jossa
hän, kiitoksen ja rukouksen perästä Jumalalle, opettaa
heitä, että Herran kohta tapahtuwa paluu ainoastaan
on mahdollinen. Siihen perustaa hän kehoituksansa

alituiseen walwowaisuuteen, koska päivä ja hetki ovat meille tietymättömät. Muuten hawataan molemmista epistoleista, että, waikka seurakunta oli mainittawa kristillisen mielsä ja elämänsä tähden, se ei kuitenkaan taistanut pysyä tykkänään saastuttamattoina maailmalta.

Epistolat Timotheukselle.

Nämä kirjauset, kuin myös se Titukselle, kutsutaan Paimen=kirjoiksi, koska ne sisältävät opetuksia ja sääntöjä, kuinka seurakunnan edusmies ja opettaja pitää itsensä käyttämän, ollaksensa opetuksensa ja elämänsä kautta wirallensa mahdollinen.

Timotheus oli kotoisin Wähemmästä Afiasta. Hänen isänsä oli pakana ja äitinsä Judalainen. Paawali saattoi sen nuoren Timotheuksen kristinuskoon. Hurskautensa ja monen muun hyvän omaisuuksensa tähden pidettiin hän sangen suuressa arwossa Paawalilta, jota Timotheus myös puolestaan sydämmellisesti rakasti. Hän oli apostolin kiwain ja uskollisin työtoweri, ja myös wanhiuden aifana Romiassa oli hän joku aika hänen tykönä. Paawalilta asetettiin hän seurakunnan holhojaksi Ephesusessa, jossa hänen myös sanotaan kärsineen marttyyri kuoleman. — Milloin ja missä Paawali kirjoitti edellisen epistolan (6 l.) on epäwaka (ehkä w. 65 Macedoniassa). Se näkyy tapahtuneen ikäänkuin antaaksensa Timotheukselle täyden=woiman siihin hänelle Ephesusessa uskottuun wirkaan ja senohessa opettaaksensa häntä, kuinka hän yleisesti pitäisi itsensä käyttämän ja warsinakin wääriä opettajoina ja harhaalle wieteltyjä kohtaan. Kaikki heidän miettimiset olivat tyhjät ja hyödyttömät, sillä la'in pääsumma on rakkaus puhtaasta sydämmestä, hyvästä omaistatunnosta ja wilpittömästä uskosta, ikäänkuin koko evangeliumin salaisuus sulkeutuu niihin omistettawihin sanoihin, että Jeesus on tullut

maailman syntisiä pelastamaan. — Toinen epistola (4 l.) luullaan olevan viimeinen kaikista Paavalin kirjoista ja kirjoitetuksi Roomissa w. 66 eli 67, toisen wankiutensa aikana, jolla ajalla apostoli kohta luuli eriävänsä maailmasta. Hän lausuu siinä sydämmiellistä halajamistansa, että kerran vielä saada nähdä rakastettua Timotheustansa, joka silloin oli Ephesuksessa, ja pyytää häntä kohta tulemaan Roomiin. Hän kehoittaa häntä kärsivällisyyteen, toivoon ja uskoon; pyytää häntä kurtamaan semmoisia ihmisiä, jotka kyllä näkyvät jumaliksi, mutta eivät huoli jumalisuuden oikeasta toimasta; puhuu opettajan wirasta ja welvollisuuksista. Nähdessänsä kuoleman edessänsä, wakuuttaa hän menewänsä sitä vastaan tyytymättömyydellä ja alamaisuudella, siinä juloisessa toivossa, että Herralta, sieltä wanhurskaalta tuomarilta, saada wanhurskauden ruunun.

Epistola Titukselle.

Titus, syntynyt pakanalliselta wanhemmilta, tuli, luultawasti Paawalilta, uskoon käännetyksi. Matkallansa Kreeta saareen ensimmäisen wankiutensa jälkeen sanotaan Paawali jättäneen häntä pitämään huolta sen uuden seurakunnan järjestämisestä, ja seurakunnan edusmiehenä sanotaan Tituksen eläneen 94 vuoden wanhaksi. Koska ja missä tämä kirja kirjoitettiin ei taideta tarkasti sanottaa (Epiruksessa, w. 65). Kirja (3 l.) sisältää opetuksia ja sääntöjä mitenkä seurakunnan opettaja ja wanhimmat walitaan, ja minkalainen heidän mieltensä pitää olevan taitaaksensa opin ja elämän kautta kumoa wääriä opettajoina, joidenka olento ja aikomus edesasetetaan. Heidän ihmisen kujeita vastaan asettaa Paawali toista hyvää ja Jumalalle mieluisia töitä, joita joka ihminen missä tilassa ja jäänäisessä hywänsä tulee ahkeroida täyttää. Silläläillä kaunistetaan Jumalan, meidän

Wapahtajamme oppi kaikkisssa kappaleisssa; ja Jumalan armolla, jonka Hän runsaasti ylitsemme on walanut Jesuksen Kristuksen kautta, tulemme sillä lailla wanhurskaiksi ja iankaikkisen elämän perillisiiksi.

Epistola Philemonille.

Philemon oli armossa pidetty mies kaupungissa Kolosse ja oli Paawalilta johdatettu uskoon Kristuksen päälle. Hänen talossansa piti seurakunta kokouksiansa. Hänen orjansa, Onesimus oli karanut ja tullut Roomiin, jossa hän Paawalilta saatettiin kristinuskoon. Onesimus oli sitte joku aika Paawalin auttaja, mutta tehdäksensä hyväksi rikostansa isäntäänsä kohtaan pitäisi hän palata hänen tykö. Silloin antoi Paawali hänen myötänsä tämän lyhyen (25 v.), mutta rakkautta täyden kirjan, joka kirjoitettiin samana aikana kuin kirja Kolosselaisille. Tämä kirja on selkeä todistus apostolin sydämmellisestä, ihmisiä rakastawaisesta mielen laadusta, kuin myös hänen wiisaudesta ja siitä lauhkeasta tawasta, jolla hän ymmärsi puhua ihmisten sydämmille.

Epistola Hebreelaisille.

Tämä kirja on kirjoitettu juda-kristityille Palestiinassa, jotka vielä pysyiwät menollisessa la'issansa. Sen aifomus on edesasettaa wanhan testamentin suhdetta uudelle ja näyttää kristityn ilinestyyksen paremmuutta kuin Moseskelle ja Judalaisille annettu, joka ainoastansa oli warjo ja esikuwa siitä, kuin tuleman piti. Dikein käsittääkseen ja ymmärtääksensä tätä epistolata, joka näkyy kirjoitetuksi ennen Jerusalemin häwitystä, on tarpeen liiemmin tuntea wanhaa liittoja ja Judalaista temppelipalvelusta. Urwelut kenen kirjoittama se on owat kahtalaiset. Muutamats luulewat sitä Paawalin kir-

joittamaksi, mutta yhtä epäiltävä että se on hänen kirjoittamansa, yhtä epäiltävämpi on, että se on Paavalin johdolla kirjoitettu (ehkä Apolloselta), sillä Paavalin pääoppi, että Jeesuksessa Kristuksessa ovat kaikki vanhan testamentin ennustukset ja asetukset täytetyksi tulleet, löytyy epistolasissa joka paikassa. — Jeesus on Kristus, Jumalan Poika, ylempi enkeliä, suurempi Moosesa ja kaikkia yrophetaita. Joka ei Häntä seuraa ja tottele, on rangastettavampi, kuin ne Mooseselle ja yrophetaillensa tottelemattomat Judalaiset. Tottelemattomuutensa kautta kadottivat he leponsa luvatussa maassa, mutta ne, jotka eivät ole kuuliaiset Jumalan pojalle, eivät pääse siihen iankaikkiseen lepoon (L. 1—4: 13). Jeesus on ylimmäinen pappi, mutta ylempi ja parempi kuin vanhan testamentin lewitiset papit; Hän on pappi Melchisedeksen tavoin, hänen joka oli kuningas ja Jumalan pappi (L. 4: 14—7). Jeesus on välittäjä Jumalan ja ihmisten välillä; koko vanhan testamentin uhripalvelus on ainoastansa efituwa siitä Jeesuksen kuoleman kautta waikutetusta synninsowituksesta, joka Jumalan tykönä on iankaikkisesti käypä eikä wuositain tarwitse uudistettaa. Joku enempi uhri syntein edestä ei ole tarpeen, waltakunnan ja totuuden waltakunta ja pääsy armoistuiimen tykö on, sitten kuin efituiput temppelissä Jeesuksen kuollessa halkeiliwat, auki jokaiselle ihmiselle (L. 8—10: 18). Kristityn pitää sentähden elämällä uskolla pitämän itsensä Kristuksessa, oleman pysyväinen ewangeliumin tunnustuksessa, kärsiwäinen waiwoin alla ja pyhän mielen ja kristillisen elämän kautta osoittaman olewansa mahdollinen perillinen täydellisempään Jumalan kirffauden waltakuntaan taiwaassa.

Pietarin Epistolat.

Pietarin nimi oli oikeimmin Simon, jonkatähden häntä myös kutsuttiin Simon Pietariksi. Nimen Re-

phas eli Pietari sai hän Jeesukselta miehuullisen voimansa ja järähtymättömän uskollisuutensa tähden. Hänen isänsä oli eräs Jona kotoisin Bethsaidasta ja weliensä Andreasksen kanssa kalasti hän Galileean meressä. Yhdellä kalastusmatkallansa saivat he Jeesuksen kutsumuksen; he seurasiwat Häntä ja tulivat Hänen opetuslapsiksi. Täydellä uhraamisella itseänsä Jeesukselle ja Hänen työlleensä tuli Pietari, niinkuin Zebedeuksen molemmat pojat, Jeesuksen uskollisimmaksi ja esiinaikeksi opetuslapsiksi. Pietarin wilkas sielu ja woiallinen luonto teki häntä mahdolliseksi suuriin edesottamisiin, mutta wieteli häntä usein malttamattomihin yrityksiin. Usein puhui hän muiden opetuslasten nimesssä. Rakkaus Jeesukselle, yhdistetty hänen rohkeudella ja uljuudella, teki että hän, kuin Jeesus pantiin kiini yrittitarhassa, aseilla tahtoi Häntä puolustaa. Tämän rakkaudensa ja uljuudensa johdolla, arwasi hän itseänsä ja woimaansa liian, kuin hän seurasi wangittua opettajataansa ylimmäisen papin linnaan; mutta pelko saawutti häntä täällä ja hän lankeksi, kuin hän epäsi Jeesusta eikä tunnustanut itseänsä Hänen opetuslapsiksi. Jeesuksen silmäys tapasi samassa sitä liian paljon itseänsä luottawata opetuslasta, ja heti katui hän katkerasti ylpeyttänsä, joka oli syynä hänen lankeemukseensa ja hänen suuri sielunsa täytettiin enennetyllä rakkaudella ja waimalla. Muutamain muiden Jeesuksen ystäwäin seurassa waelsi hän aamulla kolmantena päivänä jälkeen Jeesuksen kuolemata Hänen haudalle, jonka sisälle rakkaus ja rohkeus saatti häntä menemään. Opetuslapsista oli hän ensimmäinen joka sai nähdä sitä ylösnousnutta Jeesusta; hän uskoi Hänen ylösnousemisesta ja wawisti weliänsä ja toweriansa siihen uskoon. Kuin Jeesus meni taivaaseen uskoi Hän hänen haltuun tulewaisen seurakuntansa. Pietari oli myös se esiinaihin wälitappale ensimmäisen kristityn seurakunnan asettamiseksi, joka ensimmäisenä helluntaipäivänä jälkeen Kristuksen taivaa-

seenmenoa, kuin Pyhä Henki muodotettiin apostolein ylitse, Jerusalemissa muodostui; ja hän perusti myös ensimmäisen osan seurakuntaa Judan maassa. Myös sanotaan hänen saarnanneen evangeliumia Syriassa, Babyloniassa ja Wähemmässä Afiassa. Opetuslapsista oli hän myös ensimmäinen, joka uskalsi saarnata pakanaille ja heittä kasta. Sillä ankaralla apostolikokouksella Jerusalemissa, kuin kysymys judalaisen menollisen la'in sitowasta woimasta kristityille päätettiin, puhui hän wasten semmoisen pakon säätämistä. Romalaisen keisarin Nero'n käskyllä sanotaan hän ristinnaulitukse (w. 67), samana päivänä kuin Paawali kärsi marttyyrikuoleman.

Ensimmäinen kirja on kulkukirjoitus monelle seurakunnalle Wähemmässä Afiassa. Milloin ja missä se kirjoitettiin on epäwaka; enimmästi luullaan sen kirjoitetukse w. 65 Babyloniassa, siis ajalla, jolloin kristityt täytyivät kärsiä suuria wainomisia pakanalliselta esiwallalta. Apostoli alkaa terwehtimällä lufijoitansa ja kiitoksella Jumalalle Hänen Jesuksen kuoleman kautta ihmisille osoitetusta suuresta laupiudesta, jonka jälkeen hän kehoittaa jokaista yleisesti olemaan pysyiwäiset uskosssa, toiwossa ja rakkaudessa, ja sitten jokaista wärsinkin kristilliseen elämään ja uskolliseen täyttämiseen kaikkia kansallisia ja huoneellisia welwollisuuksiansa, että he hywällä omalla tunnolla ja Jesuksen merinen kuolema silmäinsä edessä kärsiwällisesti kärsiivät panette-lua ja wainoa, taitaisiwat ylönantaa sydämensä Jumalalle, edestyyä pyhityksessä, puhdistaa itsensä kaikesta lihan saastutuksesta ja keskinäisesti rakentaa toinen toistansa kulmakiwelle Kristus. Terweyksillä ja onnen toiwottamisilla lopettaa hän kirjan (5 l.), jossa hän käyttää monta lausetta Paawalin kirjoista ja sen kautta näyttänyt seurakunnille että hän hywäksi Paawalin saarnaa, waikka Paawalin Judalaiset wastustajat usein sanowat tekewänsä niinkuin Pietari, kuin he halweksiwat Paawalia.

Toinen kirja, jonka amioisuutta moni on epäillyt, on myös kulkukirjoitus (3 l.). Apostoli kehoittaa luki-joitansa, töinsä kautta osoittamaan uskoansa; waaroittaa heitä wääristä opettajista ja pettäjistä, joidenka myrkky aina syvenemmästi tunkiiksen seurakuntaan; puhuu sitten tuomion ja maailman lopun wakuudesta, jonka jälkeen hän lopettaa kehoituksella mahdolliseksi valmistukseksi siihen pyhällä kanssakäymisellä ja jumalisuudella.

Johanneksen Epistolat.

Näiden kolmen kirjain tekijä on se ennen mainittu evangelista Johannes. Sama rakkaallinen henki, sama harras tunto, joka ilmoittaisken hänen evangeliumissansa, löytyy myös näissä kirjoissa. Milloin ja missä ne kirjoitettiin ei ole tarkasti tietty, se luullaan tapahtuneen ennenkuin evangeliumi kirjoitettiin.

Ensimmäinen kirja (5. l.) on kirjoitettu monelle seurakunnalle Wähemmässä Asiassa, jotka olivat waa-rassa joutua turmellukseen tapain pahennusten ja häiritsewäin oppien kautta. Apostoli puolustaa kristinuskon puhdasta, ykinkertaista oppia, kehoittaa keskinäiseen rakkauteen, uskoon ja pyhitykseen, jota ei taideta woitetta ilman lapsuutta Jumalan tykönä, joka itse on rakkaus ja osoittanut rakkauttansa ihmisiä kohtaan sen kautta, että Hän lähetti Poikansa maailmaan lunastukseksi jokaiselle. Ihminen pitää siis sentähden jälleen osoittaa rakkauttansa Jumalalle pitämisellä Hänen käskyjensä, kättamisella syntiä ja rakastamisella weljiänsä. Sen jälkeen seuraa waaroituksia kawahtamaan itseänsä wääriltä prophetailta, mutta vielä kerran puhuu apostoli Kristuksen rakkaudesta maailmalle ja keskinäisestä weljenrakkaudesta.

Toinen kirja (13 v.) on kirjoitettu yhdelle kristitylle waimolle, nimeltä Kyria, ja sisältää ilo-osoituksen hänen ja hänen sukunsa uskosta, jonka perästä seu-

raa lyhyt kehoitus olemaan siinä pysyväiset ja kawahtamaan itseänsä wääristä opista.

Kolmas kirja (15 v.) on suosimuskirja matkustawille kristityille, kirjoitettu eräälle Gajukselle, jonka kristillisistä mielenalaa kehutaan, kuin myös sitä hywäätekwäisyyttä, jota hän oli osoittanut matkustawille uskonwäjillensä, ja kehoitetaan häntä pysyväisyyteen siinä.

Jakobin Epistola.

Kahdella Jesuksen opetuslapista oli nimi Jakob. Yksi heistä, kutsuttu Jakob vanhempi oli Johanneksen weli. Tämä Jakob surmattiin Jerusalemissa kuningas Agrippan (kuoli w. 44) käskyllä; mutta koska kirja ilmoittaa aikaa, kuin kristinoppi jo oli laueammalta lewitetty ulomaksi Palestinaakin, niin ei se saata olla kirjoitettu tästä Jakobilta. — Se toinen Jakob, liifanimellä nuorempi, erään Alphentzen poika, ei myöskään saata olla sen kirjoittaja, sillä kirkkoisät kirkon ensimmäisistä ajoista piti sitä Jakobia sen tekijänä, joka ewangelistailta kutsutaan Herran weljeksi. Waikka häntä kutsutaan Herran weljeksi, lienee hän pikemmin ollut Jesuksen siuku, sillä luultawasti ei Marialla ollut muita lapsia kuin Jesus. Jesuksen äidillä Marialla, oli sisar jonka nimi myös oli Maria ja naimisensa kautta erään Kleophaan kanssa äiti neljälle pojalle: Jakob, Juda, Simon ja Jose. Nämä eiwät uskoneet Jesuksen Jumaluutta Hänen maallisen waelluksensa aikana; mutta eräältä näylystä sanotaan Jakobin saatetuksi uskoon, ja sitten oli hän jo ku aika Jerusalemin seurakunnan edusmies. Hurstauksensa tähden oli hän yleisesti tunnuitettu, mutta muutamaa vuotta ennen Jerusalemin häwitystä haikkimat Judalaiset hänelle kuitenkin martyyrifuoleman (w. 63?). Tämä hänen kirjansa (5 l.) on kirjoitettu niille Juda-kristityille, jotka oliwat hajoitettut sinne tänne, ja sen

aikomus on kehoittaa heitä pysymäisyyteen wainomisten ja kärsimysten alla, ei epäilemään jos Jumala kuulee heidän rukouksia ja ei heikkonemaan weljellisessä rakkauksessa. Heidän pitäisi kawahtaman ettei oppi Kristuksesta ja Hänen lunastuswoimastansa tulisi wäärin selitetyksi ja käsitetyksi. Itäänkuin ruumis ilman hengetä on kuollut, niin on myös usko ilman töitä kuollut; ja ei me ainoastansa suun tunnustuksen tähden eli uskonnosta kuollutta kirjainta Jumalalta vanhurskaiksi julisteta. Olhainen ei ylönkatsoko halwempaa weljensä, sillä Jumalan edessä owat he yhdenlaiset; ainoastansa elävä usko ynnä kristillinen, hurstas ja siweä elämä kelpaawat Hänelle. Wiimeksi osoittaa apostoli uskossa rukoiltun rukouksen woimaa.

Judan Epistola.

Tekijä kutsuu itseänsä Jesuksen Kristuksen palwelijaksi ja Jakobin weljeksi. Luultawasti ei hän ole se Judas Thaddeus, joka oli Jesuksen opetuslapsi, vaan edellä mainitun Jakobin weli ja siis Jesuksen siukku. Muuten ei hänestä tunneta mitään. Kertomus mainitsee hänen eläneen vielä 100 w. j. Kr. s. Kirjan (26 v.) aikomus on waaroittaa wiispeistä wahingollisista ihmisistä, jotka löytyiwät seurakunnassa. He edesasetetaan Jumalata ja Kristusta kieltäwinä, heikummallisina ja jumalattomia, jotka wetäwät Jumalan armon haureuteen, ylönkatsowina esiwaltaa, ja werrataan yleisesti wejittömäin pilwein kaltaisiksi, jotka tuulelta wiedään, ja meren aaltoin kaltaisiksi, jotka kuohuwat omaa häpyänsä. Tähän liitetään muutamia kehoituksia pysymäisyydekse uskossa, rukouksessa, toiwossa ja luottamuksessa Jumalahan ja Kristuksen laupiuteen, joka woi heitä synnistä warjella ja asettaa heitä rangastettamattomina kirkkauden istuimensa eteen.

C) Prophetallinen Kirja

on se 22 lukuun jaottu Apokalypsiti eli

Johanneksen Ilmestys.

Kirjoitettu apostolilta ja evangelistalta Johannekselta yhtenä aikana, jolloin pakanallinen esivalta kauhasti wainosi kristittyjä. Tekijä sanoo kirjan sisältävän ilmestyksen, jonka Kristus Jumalalta oli saanut ja erään enkeliänsä kautta tehnyt tutuksi Johannekselle ilmoitettavaksi uskollisille. Se on kirjoitettu Patmossesta, synkkä saari liellä Wähemmän Asian läntistä rannastoa, johon Johannes maastansa hyljättiin, ja alusta määrätty seitsemälle kristityille seurakunnille Wähemmässä Aasiassa, nimittäin kaupungeissa Ephesus, Bergamus, Smyrna, Thyatira, Sardes, Philadelphia ja Laodicea. Sen liin aikomus on, että Herran pikaisen paluun ja Jumalan waltakunnan witon edeltäsanomisen kautta kehoittaa wainoa kärsiviä kristittyjä pysyväisiksi uskojansa ja tunnustuksensa, ja wirwoittaa heitä iloisella toiwolla tulewaisesta kirkkaudesta. Kuwallisella lailla ja lauseella kerrotaan uuden Jerusalemin (kristityyden) woittoa wanhaa Jerusalemiä (juudalaisuutta) ja Babyloniam (pakanaisuutta). Wiimeksi edesasetetaan sitä autuutta ja ihaumuutta, jolla Herra on palkitsewa wiimeiseen asti uskollisia tunnustajojansa. Raamatussa löytyvät ennustukset owat suureksi osaksi jo käyneet toteen: ehtimiseen useammalle kansalle saarnataan Kristuksen oppia ja heille, jotka pimeissä ja tuolon warjossa istuvat koittaa kristinuskon ja totuuden walkeus; Jerusalemi temppelinsä ei löydy enää, Judan kansa on hajoitettu maailmaan, ja pakanalliselle osalle maailmata käy tuomio toimeen; pakanalliset jumalat kadottawat palvelijansa ja heidän temppelinsä räpenevät soraksi. Kristinusto siwistyksellä ja walistuksella seuraajina woiittaa pimeyden wallat, ja Jesuksen alttarille

Kokountuu ehtimiseen useammat kansat ja kielet. Että, niinkuin usein on tapahtunut, sommittaa tässä kirjassa löytyviä edelläsanomisia ja kuvia suhteisiin, jotka ovat ulompina kristinuskon voitollista edestymistä, on vasten sen selkeätä tarkoitusta. Niin ylävä, opettava ja lohduttava kuin tämä kirja konaisuudessaansa on, löytyy siinä kuitenkin monta pimeätä paikkaa, joiden oikeaksi käsittämiseksi on tarpeen, että lukija on elehtynyt samalta hengeltä, kuin tekijä. — Tämä ei kuitenkaan koske ainoastansa tätä, vaan myös kaikkia Pyhän Raamatun kirjoja. Olkäämme vaan ihmisellisen tietämyisyyden edestymisestä mieteltykö, antamaan ymmärryksen siinä olla tuomarina, jossa Herra waelttaa edes waltansa ja armonsa tutkimattomilla teillä! Oppikaamme ennen nöyryyttä, miehellään antaumaan itsemme. Hänen alle, uskossa tunnustamaan sitä suurta kuin Hän meidän kanssamme tehnyt on, kiitollisuudella ylistämään Hänen iankaikkista majesteettiansa ja armahdamaista rakkautta!

Evangelisen-Lutherilaisen seurakunnan Uskontunnustus Kirjat.

Uskontunnustus kirjoilla ymmärretään semmoisia kirjoja, joita yksi uskolahko ylöspanee ja hyväksii sisältäwindsen uskoa ja tunnustusta. Biblia on tosin perustus jokaisen kristityn uskolle, opille ja elämälle, mutta jo kristinuskon ensimmäisinä aikoina kirjoitettiin ja hyväksittiin, koska wäitteen alaisia arweluja eräistä opinkappaleista ilmantui, joku kirja, joka selwästi ja määrätysti sanoi mitenkä seurakunta siitä arweli. Ne tunnustus kirjat, jotka kirkon wanhemmista ajoista ovat meille säilyneet ja joille myös meidän seurakunta antaa uskontunnustuksellisen arwon, ovat: Apostolinen usko, Niceallinen uskontunnustus ja Athanasiuksen uskon-

tunnustus. Ne kirjat taas, jotka Lutherilaiset seurakunnat ovat kirjoittaneet ja uskontunnustukselliseksi hyväksineet, ovat: Augsburginen uskontunnustus, Augsburgin uskontunnustuksen puolustus, Schmalkaldiset kappaleet, Lutheruksen suurempi ja pienempi Katekismus ynnä Uskon ojennus ja yhdistys (Formula Concordiæ). Se kirja, joka sisältää kaikki nämä uskontunnustus kirjat, kutsutaan Uskon-yhdistys-kirjaksi (Concordia pia).

Apostolinen Usko.

Löytyy kaikissa meidän katekismuksissa ja aapikirjoissa. Sitä kutsutaan apostoliseksi ei sentähden, että se on apostoleilta kirjoitettu, vaan sentähden että seurakunta tahtoi näyttää uskonsa ja tunnustuksen olevan yhtä pitävä apostolein saarnan kanssa. Keltä ja milloin se on kirjoitettu, ei tarkasti tiedetä.

Niceallinen Uskontunnustus.

Löytyy wirsikirjassamme N:lla 5. Nimensä on se saanut kaupungilta Nicea Wähemmässä Afiassa, jossa se kirjoitettiin ja hyväksittiin sillä yleisellä kirkkokokouksella, jonka Romalainen keisari Konstantin se juuri siellä piti (325), lopettaaksensa sitä riitaa, joka seurakunnassa oli noussut siitä, että eräs pappi, Arins, oli opettanut, että Kristus ei ollut samaa jumaluusolentoa kuin Isä. Tämä väärä oppi hyljättiin, ja kysymyksessä olevan tunnustus-kirjan kautta määrättiin oikea oppi. — Kohteen jälkeen koki eräs Macedonius julistaa yhtä oppia, joka kielsi Pyhän Hengen jumaluutta. Silloin pidettiin (381) toinen yleinen kokous Konstantinopelissa, jossa Macedoniuksen oppi hyljättiin ja Nicealaisen uskontunnustuksen kolmanteen kappaleen lisättiin muutama sana,

joka tarkemmasti kuin ennen puhu uskosta Pyhän Hengen jumaluutta. Kirjaa kutsutaan sentähden Nicealliseksi=Konstantinopeliseksi uskontunnustukseksi.

Athanasiuksen Uskontunnustus.

On saanut nimensä muinois aikaisen puhdasoppisuuden ja mainion piispan Athanasiuksen jälkeen, joka eli noin w. 325; mutta se ei kuitenkaan ole häneltä kirjoitettu, vaan sanotaan se tapahtuneen noin w. 430, Athanasiuksen kuoleman jälkeen. Se löytyy eräissä meidän uskonopetus kirjoissa.

Mugsburginen Uskontunnustus.

Se on saanut nimensä kaupungista Mugsburg Saksanmaalla. Lutheruksen ilmoitettua arweluitansa (1517) oli Saksanmaalla yleinen lewottomuus ja koku. Waltakunnan lewottamiseksi käytti kyllä keisari Kaarle 5:des juuren huolen, mutta turhaan, sillä kieltolaiset (protestantit) eli niiden uusien arweluin puolustajat eivät saattaneet eikä tahtoneet sommittaa itsensä paawin ja katoliikkilaisien vaatimusta myöten, nimittäin että luopua oman tunnon ja ajatus=wapaudesta ja uudesta antauman itsensä paawin hengellisen ikeen alle. Waltakunnan kokouksia pidettiin monta, mutta sowingtoa ei saatu aikaan, eripuraisuus ennen waan äity. Vuonna 1530 pidettiin taas Mugsburgissa waltakunnan kokous ja kieltolaiset käskettiin tuomaan edes uskontunnustuksensa. Sachsen waaliruhtinas pyysi Lutherusta sitä kirjoittamaan, joka myös seitsemääntoista lappaleen sowingti sen, ja antoi sen waaliruhtinalle. Näistä 17:sta lappaleesta kirjoitti Lutherilaisen kirkon oppinein jumaluusoppinen, Philip Melancthon, Latinan kielellä kirjan sisältävä 28 päälappaletta. Tämä tutkittiin ruhtinoilta ja jumaluusoppineilta, hywäksittiin ja allekirjoitettiin, jonka

jälkeen se waltakokouksessa julkisesti ylösluettiin 25:ta p. kesäkuussa. Se jakautuu kahteen pääkappalehen. Edellinen edesasettaa 21 kappaleessa summan niistä oppeista, jotka Lutherilaiset uskojensa ja tunnustuksejensa tunnustawat, selkeästi ja määrätysti hyljäten kaiken muun selityksen. 1:sä kapp., Jumalasta, opetetaan, että Jumaluudessa on kolme persoonaa. 2:sä kapp., perisyynistä, opetetaan, että kaikki ihmiset syntyvät synnillä ja turmeltuneella, pahaan taipualla luonnolla. 3:s kapp., Kristuksesta, Hänen personasta, kahdesta luonnosta, wirasta ja hywäteoista. 4:sä kapp., ihmisen wanhurskaudesta, uskotaan ja tunnustetaan, että ihminen Jumalan edessä omalla ansioollansa ei taida tulla wanhurskaaksi, waan ainoastansa armosta Kristuksen tähden uskon kautta. 5:s kapp. puhuu uskosta ja saarnawirasta, joka on asetettu uskon warjelemiseksi. 6:s kapp. sanoo hywistä teoista ja teoista, että niitä pitää noudatettaman, siitä syystä että ne ovat Jumalalta käsketyt, mutta ei sentähden, että niillä taidetaan autuutta ansaita, joka ainoastaan saadaan armosta uskon kautta. 7:sä kapp. uskotaan ja tunnustetaan Jumalan seurakunnasta, että se on pyhä ja pyhään yhteys, jossa evangeliumia pitää oikein opetettaman ja sakramentit Kristuksen sanain jälkeen oikein jaettaman; joku näissä kappaleissa on seurakunnan ykisyys; yhdenlaiset menot (seremoniat) ovat ainoastansa soikeat. 8:sä kapp. opetetaan mikä saarnawiran woima on ja että Jumalan sana ja sakramentit eiwät woimaansa kadota waikka ne toimitetaan jumalattomiltakin ihmisiltä. 9:sä kapp. opetetaan kasteesta, että se autuudeksi on tarpeellinen, mutta ei tarwita uudistettaa. 10:s kapp., Herran ehtoollisesta, sanoo, että Kristuksen ruumis ja veri ovat totisesti läsnä ja jaetaan kaikille wieraille. 11:sta kapp. uskotaan ripistä ja synninpäästöstä, että niin kutsuttu kormaripitys (erinäinen rippi) ja ykityisten syntein luetteleminen ei ole tarpeen, niin-

kuin se myös on mahdotoin. 12:sta lapp. opetetaan
 synnin katumuksesta ja parannuksesta, että syn-
 nin katumuksessa on kaksi kappaletta: katumus ja us-
 ko; että hyvät työt ovat parannuksen hedelmät; yn-
 nä että seurakunnan aina tulee ja pitää yhteyteensä
 jälleen ottaa syntisen, joka itsensä kääntää ja parantaa.
 13:sta lapp. uskotaan ja tunnustetaan sakramenttein
 hyötyä, että ne ovat asetetut ei ainoastansa kristit-
 tyin ulkonaiseksi tunnusmerkiksi vaan merkiksi ja todista-
 jaksi Jumalan hyvätahtoisuudesta ihmiselle jossa ne herät-
 tävät ja vahvistavat uskoa; ja ettei sakramenteilla ole
 mitään vaikutusta ainoastansa sentähden että niitä käyte-
 tään, jos ei ole elävä usko sillä joka käy ehtoollisella.
 14:sta lapp., saarnawirasta, sanotaan, että se, joka ei
 oikeen ole kutsuttu ja vihitty, ei sitä harjoittako. 15:sta lapp.
 menoista ja ihmisellisistä asetuksista, opetetaan,
 että niiden pitää löytyä, vaikka ne autunden voittami-
 seksi eivät ole tarpeen; mutta että semmoiset ihmiselliset
 asetukset, joiden pitämällä luullaan Jumalata sovitta-
 wan ja Hänen armoansa ansaittavan, ovat mahingolli-
 sina hyljättävät. 16:sta lapp. puhutaan ihmisellisestä
 esiwallasta, yksi Jumalan työ, jota jokainen ihmi-
 nen pitää totteleman. 17:sta lapp. uskotaan viimeises-
 tä tuomiosta, että Kristus viimeisenä päivänä nähy-
 väisessä muodossa ilmoittaa itsensä tuomitsemaan ihmisiä,
 muutamia iankaikkiseen autuuteen, toisia taas iankaikkiseen
 kadotukseen, jonka ynnä heidän arvelu, jotka väittivät
 jumalattomain onnettomuudella loppu olevan, hyljätään.
 18:sta lapp. opetetaan ihmisen vapaasta tahdosta,
 että ihmisellä tosin on valta tehdä ulkonaisen vanhurs-
 kauden ja valita niitä kappaleita, joita ymmärrys kä-
 sittää taitaa, mutta että hänellä ilman Pyhän Hengen
 avuta ja armota ei ole voimaa siihen vanhurskauteen,
 joka Jumalan edessä kelpaa. 19:sta lapp. sanotaan synnin
 syystä, että se on etsittävä ihmisen omassa pahassa tahdos-

sa, mutta ei Jumalassa. 20:sä lapp., joka kaikesta on la-
wein, uskotaan ja tunnustetaan vanhurskaudesta ja
hyvästä töistä: 1) että työmme eivät meille ansaitse
anteeksi antamista, Jumalan armoa ja vanhurskautta,
vaan että se kaikki saadaan armosta Kristuksen tähden
uskon kautta; 2) että hyviä töitä kuitenkin pitää har-
joitettaman, ei luottaaksensa niihin, vaan koska Juma-
lan tahto on semmoinen; ja että ihminen, kuin hän
Kristuksen tähden on saanut syntinsä anteeksi, Jumalan
armon ja rauhan omaan tuntoonsa, tulee uudeksi ihmiseksi uu-
della mielen luonnolla, joka sisältää hyviä töitä. 21:ta lapp.
hyljätään vainaja-pyhästen palvelus ja amuksi
huutaminen, koska ainoastansa Kristus on välittäjäamme
Jumalan tykönä; kuitenkin pidettäkööt pyhät muistissa, sillä
heidän uskonsa ja työnsä ovat seurattavia. — Toinen pää-
lappale luettelee seitsemässä lappaleessa niitä kirkollisia wäa-
rinkäytäntöjä, jotka Lutherilaiset ovat toimittaneet pois,
nimittäin että ei wiinaa eli kalffia käytetä ehtoollisella;
että papit pitävät naimattomina elää; että ehtoalli-
nen muutettiin messu-uhriksi ja että messu opetettiin ole-
wan harjoitus, joka waan sentähden että sitä käytetään
poistaa sekä eläwäin että kuollein synnit; että kormari-
pitys (erinäinen rippi) on tarpeellinen, ja että synnin-
päästössä ainoastaan ne synnit, jotka nimitetään, anteeksi
annetaan; että wiisit ihmisen kujeet, esimerkiksi paastoa-
minen, ovat kyllä sitetewäiset, että luostarilupaus on pi-
dettävä samassa armossa kuin kaste, ja että luostari-e-
lämä on täydellisyuden sääty ja Jumalalle mieluisempi
kuin saarnawirka eli joku muu sääty, kuin myös että
sen kautta ei ainoastansa itse ansaita syntiensä anteeksi
antamista, vaan myös taidetaan tehdä niin kutsutuita lii-
koja töitä; että yläisempi papisto on jekoittanut wirkansa
maailmallisen esiwallan kanssa ja walloittanut itsellensä
sopimattomat oikeudet.

Augsburgisen Uskontunnustuksen puolustus.

Kohta senjälkeen kuin edellinen tunnustuskirja oli keisarin ja waltakunnan päätyin edessä ylösluettu ja heille annettu, kirjoitettiin muutamilta katoliikkilaisilta juma=luusoppineilta yksi kirja, joka koki sitä wääräksi wäittää ja joka samoilla herrainpäiwillä ylösluettiin. Kirjoitusta ei kuitenkaan annettu kieltolaisille, jota vastaan kokonaisuudessaan heillä siis oli waitea uskontunnustansa puolustaa, mutta johdolla siitä, kuin muistihinsa taifi=wat pysäyttää ja joltakulta kuunnellessa tehdyttä ylöskir=joituksesta, kirjoitti Melanchton puolustuksen Augsburgin uskontunnustukselle. Tämä kirjoitus edestuuotiin ja ylösluettiin vielä samoina herrainpäiwinä. Joku aika sen jälkeen hankki Melanchton itsellensä täydellisen kopian katoliikkilaisien puolustus=kirjoituksesta, ja neu=woteltua ystäwäinsä kanssa kirjoitti hän lawean ja suu=rella ahkeruudella laitetun kirjoituksen latinaksi Augs=burgin uskontunnustuksen puolustukseksi, ja liitettiin tämä kirjoitus kohta uskon=yhdistys=kirjaan. Puolustus seuraa samaa järjestystä kuin tunnustus, mutta sisältää yh=teen useampia kappaleita, jotka koskewat samaa asiaa, jonkatähden siinä ainoastansa on neljätoista kapp=letta. Ilman sitä puhutaan siinä waan wäitteen a=laisista kappaleista, siunuttaen kielettämättömiä.

Schmalkaldiset Kappaleet.

Ne owat saaneet nimensä Schmalkaldenilta, eräs kau=punki Saksammaalla. Pitkän wastahakoisuuden perästä sai keisari Kaarle 5:s paawia määräämään yleisen kirkko=kouksen, pidettäväksi kaupungissa Mantua Italiassa. Mutta kokouksesta ei kuitenkaan tullut mitään. Kuitenkin kokountui=wat Lutherilaiset jumaluusoppineet kaupunkiin Schmalkal=den, yhteisesti neuwoteltua kirjoittaaksensa lyhykäisen ja sel=wän edesasetuksen niistä riitaisista opinkappaleista, joista

wäite Mantuassa saattaisi tulla. Tämän kirjoituksen kirjoitti Lutherus Saksan kielellä. Sanseen muoto on terävä ja tämän kirjoituksen kautta tapahtui oikeimmin taitos katoliikkilaisen kirkon kanssa. Alkujohteessa wälitetään paawin uskottomuudesta. Kirjoitus, nimityksellä Kristillisiä Opinkappaleita, jakautuu kolmeen osaan: 1) Siitä jumalaisesta Majesteetista, kolminaisuudesta ja Kristuksen personasta. — 2) Jesuksen Kristuksen wirasta ja työstä eli meidän lunastuksesta ja wanhurskauttamisesta, messusta, pyhäin palveluksesta, luostarielämästä ja paawin waltakunnasta. Tässä opetetaan että Kristus meidän synteimme tähden on kuollettu ja meidän wanhurskaudeksemme ylös herätetty; Hän on Jumalan puhdas karitsa, joka poistaa maailman synnit ja Hänen päällensä on Jumala heittänyt kaikki meidän syntimme; itse olemme jokainen syntiset eikä meillä ole mitään josta taidamme kerskata Jumalan edessä, mutta me tulemme wanhurskaiksi ilman omaa ansiotamme, ilman teoita, armosta ainoastansa, sen pelastuksen kautta, joka tapahtui Jesuksen Kristuksen, Jumalan Pojan, weressä. — 3) Gräistä opinkappaleista, jotka Katoliikkilaisilta pidetään wähemmän tärkeinä. Ne jaetaan 15:stä kappalehen, joista kuudes, alttarin sakramentista, hylkää uidilaisten (reformerattuina) oppia samasta kappaleesta. — Kirjoitukseen on liitetty lisäys, Melanchtonin kirjoittama, paawin wallasta ja etuudesta ynnä pispain wallasta ja röykkiydestä.

Lutheruksen suurempi ja pienempi Katekesmuksset.

Se suuri osaamattomuus, jonka Lutherus, pidettäessänsä katseloa vuosina 1527 ja 1528 seurakunnissa Sachsen' maalla, hawaitsi yleiseksi sekä opettajain kuin kuulijain seassa, saattoi häntä (w. 1529) opettajain tarpeeksi kirjoittamaan suuremman katekesmuksensa ja sitten

pienemmän kansalle; molemmat Saksan kielessä. Ne saivat kohta yleisen arvon ja liitettiin uskon-yhdistyskirjaan. Pienempi näistä kirjoista on se perustus, johon kaikki uskousopetus meillä on rakennettu, ja on saanut monta selitystä.

Uskon-ojennus- ja yhdistys.

Tämä viimeinen Lutherilaisen kirkon uskontunnustus kirjoista on kirjoitettu sewittämiseksi ja päättämiseksi muutamia riitaisia kysymyksiä, jotka Lutherilaisen kirkon liittolaisten välillä on ilmentunut. Suurimman huomion weti puoleensa se niin kutsuttu salakalwinismus (kryptokalwinismus) Sachsen'issa, jossa Melanchtonin opetuslapset poikkesivat siitä hyväksitystä oppiymmärryksestä ja lähestyivät uudislaisten. Sachsen' senaikainen waaliruhtinas, August, ja monta kirkon mainioimmista opettajista käyttivät suuren huolen saadaksensa häiriötä loppumaan. Kokouksia pidettiin ja paljon kirjoitettiin, mutta aikomusta ei voitettu. Viimein kokountuivat kuus oppinut- ta ja oikein ajattelewata miestä: rowasti Tybingenssä Jakob Andree, prophesjori Rostokissa Dav. Ghytraeus, superintendentti Braunschweigissä Mart. Chemnitius, prophesjori ja superintendentti Leipziginssä Nikol. Selneerus, prophesjori Frankfurtissa Oderin rannalla And. Musculus, ja superintendentti Brandenburgissa Chr. Cornerus, Bergen'in luostariin, lähellä kaupunkia Magdeburgia (w. 1577). Ennen asiasta kirjoitettiin kirjain johdolla kirjoittivat he kirjan, tunnettu nimellä Bergen'in uskon-ojennus ja yhdistys (Formula Concordiæ Bergensis), joka lähetettiin muihin evangeliumia tunnustawihin maihin tutkittaa. Monessa paikassa hyväksyttiin sitä ja kirjoitettiin sen alle, mutta muilta haaroilta kuulu taas tyytymättömyys. Uudet neuvottelemiset olivat siitä seuraus. Viimein piti Sachsen'in waaliruhtinas waltakunnan kokouksen (1579).

joka fyksymysessä olewalle kirjalle määräsi uskontunnustusellisen armon Sachsen'in maassa. Wähittäin hyväksittiin se muillakin seurakunnilta ja sai sian uskonjennus ja yhdistys = kirjassa. Tämä kirja on enemmän tietoutseksellisesti kirjoitettu kuin meidän muut uskontunnustus kirjat. Edellä siinä on alkujohde, jossa selitetään minkä jälkeen kaikki opin-kappaleet owat koeteltawat, selitettävät ja sovitettawat, nimittäin ainoastansa Pyhän Raamatun jälkeen; uskontunnustus kirjoilla ei ole waltaa tuomita, ne owat waan todistus opista ja selittävät sitä. Kirja jakauntuu kahteen osaan: Epitome ja Solida Declaratio; edellinen selittää ainetta lyhykäisästi, ja jäleimmäinen laueammasi, 11:sta luvussa. Toikaisella näillä luvuilla on kolme luokkaa: 1) Status controversiæ eli pääkysymys riidassa, 2) Affirmativa eli se seurakunnassa hyväksitty oppiymmärrys, ja 3) Negativa eli muiden arweluin wääräsi näyttäminen. Tähän tulee: 1) yksi 12:sta kappale, niistä uskolahkoista, jotka eiwät ole tyhjäksi tehneet Augsburgin uskontunnusta; ja 2) yksi li-fäys, sisältäwä luettelon Pyhässä Raamatussa ja wanhain puhdasoppisten kirkoisain kirjoituksissa löytyviä todistuksia meidän Herramme Jesuksen Kristuksen personasta ja Hänen, Jumalan kaikkiwallan oikean käden päällä ylenneystä, ihmiseksellisen luonnon jumalaisesta majesteetista.

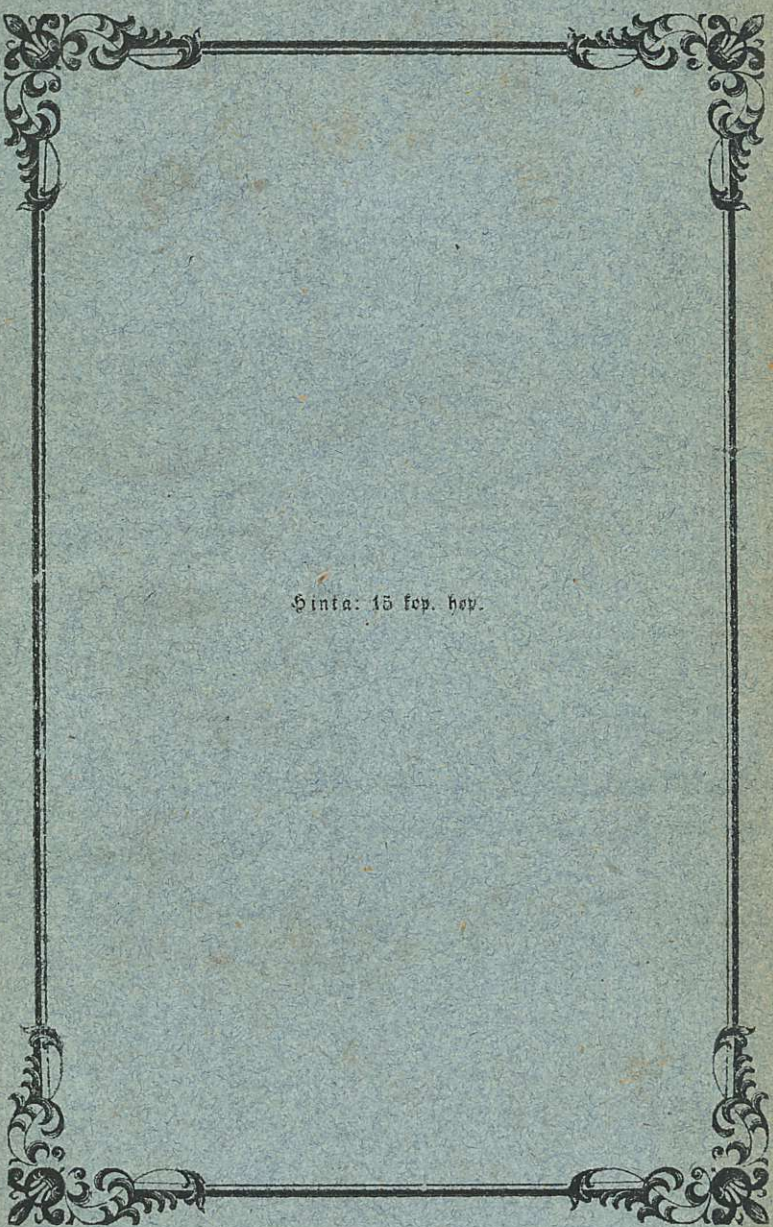
Sjennuksia.

Sivulla	20	riwillä	4	seisoo:	Kaikkiwaltias	lue:	Kaikkiwaltias
—	25	—	23	—	vidin	"	Davidin
—	44	—	16	—	sanomaa	"	sanomaa
—	50	—	6	—	Wähimmässä	"	Wähimmässä
—	53	—	26 ja 27	—	kirjoittiin	"	kirjoitettiin

~~315. VI. 37.~~

Raamatushist.

Clemen

Гинта: 15 фop. hyp.